

# החיפוש שלי

יוסף בן-אליעזר



החיפוש שלי

יוסף בן-אליעזר

גם באנדרלמוסיה גדולה זו רבים בני אדם תמימים וטהורי נפש התועים נבוכים ונדהמים ממראה עיניהם ושואלים בכאב ובצער: "מאין יבוא עזרנו? מי לנו מורה, מופת ודוגמה בחייו ובהליכותיו ונלך בעקבותיו? גם צעירים וגם מבוגרים מחפשים את אור האמת תוך כיסופים טמירים וספקנות מתלבטת.

נתן חופשי, פציפיסט ישראלי,  
1889 – 1980

# 1. זכרונות מוקדמים



סבתא, לינה, יהודית, אמא, דוד אלימלך, יוסף וליאו

נולדתי ביולי 1929 בפרנקפורט שבגרמניה. הוריי היו יהודים מזרחה אירופאים, שהגיעו מספר שנים קודם לכן מפולין. בשונה מהיהודים שחיו בגרמניה מדורי דורות, הם ידעו מעט אם בכלל על התרבות הגרמנית ולא הכירו את גתה או את שילר. היהודים הגרמנים, לעומתם, היו עשירים מאוד, משכילים יותר ופטריוטים. הם ראו בעצמם חלק בלתי נפרד מהחברה הגרמנית. אנחנו לא הרגשנו שם בבית.

עם הוולדי, אחי, ליאו, כבר היה בן 11 ואחותי, לינה – בת 10, כך שבמשך שנה וחצי הייתי התינוק של המשפחה. גם לאחר לידתה של אחותי הצעירה, יהודית, קיבלתי הרבה תשומת לב כי הייתי ילד חולני. בזמן זה הוריי התבססו כלכלית, כך שהייתי ילד די מפונק. חלקנו בית עם מספר קרובים מצד אימי ונהגתי לשחק עם בני דודיי.

להוריי היה מעין מחסן בשותפות עם דודי, חיים שמחה. בגרמניה, נשים צעירות נהגו לרכוש בהכנסה מעבודתן הראשונה נדוניה; סט של מצעים, כריות, שמיכות ולפעמים אפילו שמיכת נוצות, לקראת חתונתן. אבי ודודי מכרו את הדברים הללו בתשלומים חודשיים והעסק שלהם הצליח. אני חושב שמשפחתי המורחבת רכשה מספר נכסי גדל"ן בפרנקפורט, כך שהיינו בני מזל שהיו לנו את האמצעים לברוח מגרמניה כאשר הנאצים עלו לשלטון.

זכרונותיי מפרנקפורט שונים ומפוזרים. ביקור מרגש בגן החיות, בדיקות גרון

מפחידות בגן הילדים, חנות ממתקים נפלאה מעבר לפינה. הזיכרון הראשון שלי מאנטישמיות הוא אימתה של אימי כשהגעתי הביתה והשתמשתי בביטוי "יהודי מלוכלך". כילד בן שלוש בוודאי למדתי אותו מחבריי למשחק מבלי להבין את משמעותו. לאחר מכן, הסתכלנו מחלונות ביתנו, כיצד צועדים ה-SA ברחובות ושרים "כשהדם היהודי יישפך מסכיננו". לא אשכח את מבטי האימה של הוריי.

כשהיטלר עלה לשלטון בינואר 1933, הוריי היו משוכנעים שעלינו לעזוב את גרמניה. באפריל, אבי יצא לארץ ישראל למצוא בית עבורנו שם. במשך שמונה חודשים, חיכנו בקוצר רוח לחדשות ממנו, אך בסופו של דבר הוא לא הצליח להשיג אישורים מהבריטים שיאפשרו לנו להיכנס לארץ. הוא שלח מסר שעלינו לפגוש אותו בפולין מכיוון שהוא הרגיש שלא יהיה בטוח בשבילו לחזור לגרמניה. לאחר פגישה מחודשת מלאת שמחה בתחנת הרכבת בג'שוב (Rzeshov), עשינו את דרכנו לעיירת הולדתה של אימי, רוזנוואדוב (Rozwadów), שם בילינו את שש השנים הבאות.

## 2. רוזוואדוב – חיים בשטעטל



ליאו, יוסף ושני חברים מחוץ לביתם ברוזוואדוב

רוזוואדוב היתה עיירה קטנה שבה חיו לא יותר מ-5,000 תושבים. במרכז העיירה ניצבה כיכר ענקית שבה נפתח אחת לשבוע שוק. רחוב סואן חצה את הכיכר. לעיתים רחוקות ראינו מכוניות עוברות אך תמיד היתה תנועה ערה של סוסים ועגלות. חברי הטוב היה איש שהעביר סחורות בשביל אבי. הוא ברח מהקומוניזם במולדתו, גאורגיה, והיה די עני. אהבתי לבלות איתו ועם משפחתו. היה מרתק לצפות בו מכין חבלים. הוא גם סיפר סיפורים נפלאים בדיאלקט היידיש המיוחד שלו.

גרנו בבית מדורג בצד אחד של הכיכר. מאחורי הבית השתרעה חצר גדולה עד לכביש עפר. חלקנו באר עם שכננו ואת הבית חימם תנור עצים. לא היו לנו מים זורמים והשירותים היו מחוץ לבית. כל זה נשמע די פרימיטיבי היום, אך בזמנו כולם חיו כך.

אבי ניהל עסק סיטונאי של סוכר ומצרכים נוספים. הוא קנה בכמויות גדולות וסיפק לחנויות באזור נרחב סביב רוזוואדוב. הסחורה אוחסנה בקומה הראשונה בביתנו ובחדרי המרתף ואנו גרנו בחדרי הקומה העליונה. פעמים רבות האזנתי לדיונים בנושא העסק בין אבי ואימי. הם לא חשבו שאני מבין אבל הייתי סקרן מאוד לגבי העסק והטמעתה הכל. הבעייה תמיד היתה תזרים המזומנים. אנשים קנו בהקפה ואז לא יכלו לשלם וזו היתה דאגתם התמידית של הוריי.

לעיתים, היה לאבי מלאי גדול של ממתקים ואני הזדמנתי פעמים רבות לחנות בחזית הבית כדי לבקש מעט מהם. בזמנים אחרים, הגעתי פעמים רבות לחנות. בדרך כלל ביקשתי כסף על מנת לקנות ממתקים בחנות אחרת ששכנה במורד הרחוב. הייתי בדרך באוכל והוריי היו משלמים לי מידי פעם כדי שאוכל. אבי היה קפדן למדי בענייני כסף אבל לאחר שאלטה, סבתי, באה לגור איתנו, קיבלתי בדרך כלל את מה שרציתי. תחילה היא נשארה בגרמניה אבל ככל ששמענו יותר על מה שקרה שם, אימי שכנעה אותה לבוא לגור איתנו. מותה של אלטה חיה היה מכה קשה למשפחתנו למרות שהיא הייתה בת למעלה מ-80 במוחה. אלטה נהגה לטגן ביצים בשביל ליאו ובוקר אחד היא קראה לאמא ואמרה לה שהגיע זמנה ללכת. אמא לא יכלה להאמין שהיא מדברת ברצינות מכיוון שהיא לא הייתה חולה אבל אלטה חיה פשוט נשכבה במיטתה ומתה בשלווה.

רוזוואדוב היתה חצי יהודיה וחצי קתולית ואנחנו חיינו בשכונות מעורבות. באטליז ששכן בבית שהיה מרוחק שניים או שלושה בתים מאיתנו, הוצג בדרך כלל חזיר בחלון הראווה ואחד מהשכנים שלנו היה פולני אבל היה ביננו קשר מועט.

בין היהודים היתה תחושה חזקה של קהילה קרובה למרות הפער בין העשירים לעניים ולמרות הרכילויות והקנוניות. ליהודים לא היו זכויות מלאות בפולין אך לא הוגבלו בקשרינו עם הפולנים. אני בטוח שהוריי עשו עסקים עם פולנים אך כילד נמנענו מלהתקרב לכנסיה הקתולית, שבה, כך שמענו, עבדו אילילים. תמיד פחדנו מהנוצרים ובמיוחד בחג הפסחא. לאחר הטקס בכנסיה, הם היו יוצאים לבצע פוגרומים ומנסים לפרוץ לחנויות. לכן בזמן הפסחא או בכל חג נוצרי אחר, היינו נועלים את החנויות שלנו.

זמן קצר לאחר שהגענו לרוזוואדוב, אבי אמר לי: "יוסף, עליך ללכת לחדר". זה היה בית הספר המסורתי העברי לבנים יהודים. שם למדנו עברית. המלמד או המורה הוביל אותנו בדקלום האותיות בזמרה והוא לא היסס להשתמש במקל כדי לשמור על הסדר. אחר כך למדנו את פרקי החומש על-ידי כך שחזרנו אחריו. מן הסתם, למדנו משהו מכיוון שכאשר הגעתי לישראל מאוחר יותר, למדתי עברית במהירות.

אנחנו הילדים היינו שובבים וקשים לשליטה עבור המורה. הבנים גילו שאם הם עומדים בטור ואחד מהם נוגע בכבל חשמלי בקופסת הנתיכים, האחרון בטור מרגיש את הזרם. שוק חשמלי זה היה קבלת הפנים שלי ב"חדר" בגיל 4. בכל פעם שהמורה עזב את החדר, התחיל בלאגן בין 15 או 20 הילדים וזה קרה אפילו בנוכחות המורה. הסתכנו במכות כדי לשהק בקלפים מתחת לשולחן. אני זוכר ילד בוגר אחד שאסף כסף מיתר הילדים כשהוא מוכר להם עץ בארץ ישראל.

מעולם לא ראיתי את העץ שלי אך בטוח שלמדתי ממנו כמה טריקים. כאשר הייתי בן 7, היה עלי להתחיל ללמוד בבית-ספר פולני, הוריי ואחי לימדו אותי לענות על כמה שאלות פשוטות: מה שמי, היכן נולדתי, שמות הוריי ודברים דומים. עם הזמן למדתי פולנית בסיסית והייתי די טוב במתמטיקה אך אין לי זכרונות טובים מבית-הספר. מלבד קשיי השפה, הילדים הפולנים ואפילו המורה הביטו עלינו הילדים היהודים מלמעלה ובכלל אימללו את חיינו.

לא לעיתים קרובות התאספנו לאכול כמשפחה. אמא או לינה היו רצות מהחנות להכין את הארוחה עבור הילדים. בערב היינו נאספים מעט יותר. בימי ראשון היה עלינו לסגור את החנות כך שלרוב היינו יוצאים לטיולים. אנשי עסקים היו הולכים לנהר. בשבתות לא עשינו עסקים ולא היינו הולכים למרחקים אך בימי ראשון ובחגים הנוצריים ניצלנו את ההזדמנות לעשות זאת. אני זוכר טיולי משפחה שמחים לאורך נהר הסאן (San) וגם פיקניקים.

הייתי ילד עצבני וחולני ולא אכלתי כמו שצריך. הייתי מבקר הרבה אצל רופא השניים וזה קרה, מן הסתם, בגלל תאוותי לממתקים. כשהייתי בערך בן 5 היה לי מין גידול על הבוהן. מישוהו אמר לאימי על איש שיוכל לעזור. אני לא חושב שהוא היה רופא הוא פיזר אבקה על הגידול ואני נתתי זעקה שעדיין מצלצלת באוזניי. הגידול לא חזר אף פעם אבל נשארה לי צלקת על האצבע.

פעם היה עליי לבלות מספר שבועות בקרקוב (Kraków) במקום שבו נמצא מומחה שטיפל בדלקת האוזניים שלי. יש לי זכרונות איומים מהדרך שבה הוא גירד לי את המוגלה מהאוזניים מידי יום. כאשר חזרנו הביתה, הוריי קנו לי תלת אופן וזה היה חידוש ברוזוואדוב. כשהייתי בערך בן 9, אימי לקחה אותי ואת יהודית להרים הקרפטיים לחופשה של מספר שבועות. עדיין יש ברשותי תמונה שלנו עומדים עם איש בחליפת דוב המחבק אותנו. אני חושב שזה היה ניסיון לשפר את בריאותי.



למען האמת לא היתה לנו כוונה להישאר ברוזוואדוב. הוריי עדיין רצו לנסוע לארץ. דוד חיים שמחה ושני בניו כבר היו שם. אני מניח שהם חמקו פנימה לפני שהבריטים ניסו לעצור את זרם הפליטים מגרמניה. אבא סיפר פעמים רבות סיפורים מרתקים על מעלליו בשמנת החודשים שהיה שם. הוא גרם לכך שהשהייה בארץ נשמעה מאוד מעניינת וזוהרת, כך שחלמתי שביום מן הימים אגיע לארץ ישראל – אל הארץ המובטחת



### 3. חיים יהודיים

שפרינצה, אמא, אלימלך, סבתא, רחל

חגיגת השבת היוותה את מרכז המסורת הדתית שלנו. בערב שבת, אבא היה לוקח אותי למקוה, בית המרחץ הפולחני. ראשית, כל אחד היה שופך דלי של מים על עצמו ורוחץ בסבון. לאחר מכן היינו נכנסים למעין סאונה, חדר מלא באדים שבו כעשרים מדרגות ארוכות עולות בצד אחד. אני הייתי מצליחה לעלות עד המדרגה הרביעית, אך המדרגות הגבוהות יותר היו חמות מדי בשבילי. אחרי הסאונה היינו טובלים במים קרים. היינו יוצאים מהמקוה נקיים – מבפנים ומבחוץ. אז היינו לובשים את בגדינו הטובים ביותר וחוזרים הביתה להדלקה של נרות השבת. טקס זה היה מרגש מאד עבורנו ולאמי התמלאו העיניים בדמעות פעמים רבות בזמן שהדליקה את הנרות.

אחרי שהנרות הודלקו, אבי, ליאו ואני היינו הולכים לבית הכנסת לתפילת הערבית. הניגונים העתיקים ששר החזן פילחו את ליבי. יכולתי להבין רק מעט מהמילים העבריות, אבל המנגינות והרגש של התפילות הביעו באופן ברור את הרדיפה והסבל של עמנו, את הכמיהה לאל ולגאולה. אני חי מחדש את ערבי שבת אלה אפילו היום, כאשר אני שומע לבדי בחשאי את ההקלטות השרוטות של יוס'לה רוזנבלט.

אם היה נקלע לבית הכנסת עובר-אורח או זר שאיננו שייך לקהילה, זו נחשבה מצוה, מעשה טוב, להביא אותו הביתה לסעודת השבת. אמא תמיד קיוותה שאבא יביא

מישהו איתו, ולרוב הוא עשה כן. אבא הוביל אותנו לתוך הבית בשירת "שלום עליכם מלאכי השרת" ו"אשת חיל מי ימצא? ורחוק מפנינים מכרה". נטלנו ידיים והתכנסנו סביב השולחן החגיגי. הוא ברך על היין ולאחר מכן על החלה. הארוחה נמשכה שעות: למשל גפילטע פיש ובעקבותיו לוקשן מיט יוך וקינוח. לאחר הסעודה, אבא היה קורא לנו מתוך שלום עליכם או מסופרי יידיש מפורסמים אחרים. לסיום הערב הארוך, היינו שרים יחד תפילות ומזמורי תהילים לרוב.

בשבת בבוקר היינו ישנים עד מאוחר. לאחר ארוחת בוקר קלה – אולי עוגת קפה – כל המשפחה הלכה לבית הכנסת. בערב שבת הייתה האוירה בבית הכנסת טקסית ורצינית, בשבת בבוקר זו הייתה יותר התכנסות חברתית. אהבתי לצפות בפתיחה של ארון הקודש, היכן שנשמרו מגילות ספר התורה, שפניו לירושלים. הקורא בתורה היה מסיר את עטיפת הקטיפה על פי כללי הטקס ומניח את המגילות על הדוכן באמצע בית הכנסת. אבי או גברים אחרים מהקהילה היו נקראים לכבוד המיוחד של עזרה לקורא.

היו הרבה טקסים בהקשר של הקריאה בתורה ובספרי הנביאים. הטקסים האלה קוימו בקפידה, אך אוירה נינוחה וחסרת דאגות שררה בהתכנסויות. במהלך הקריאות הארוכות, אבי נרדם לפעמים; גבר אחר עשוי היה במקרים כאלה לבוא מאחוריו, למשוך באוזנו ואז להתמם כאילו לא עשה כלום. התפילות נמשכו שעות.

לכל אורך התפילות, אמי הייתה בעזרת הנשים שבבית הכנסת. אני חושב שהנשים התייחסו לתפילות יותר ברצינות מהגברים. למרות שלא הבינה עברית, אפשר היה לראות שהיא הרגישה אותה בליבה. הילדים הצעירים יכלו לעבור בחופשיות בין עזרת הנשים לעזרת הגברים; פעמים רבות מצאתי את אמי בוכה.

לאחר ארוחה משיבעה, לרוב היינו ישנים שנת צהריים. לפעמים לקח אותי אבי לביתו של הרב. מבחינות מסוימות זה היה המוקד של חיי הרוח עבור הגברים. הם דנו בכתבי הקודש ובתלמוד עם הרבי. אחי ליאו לא היה בא איתנו; הוא היה עסוק בפעילויות בתנועת הנוער הציונית.

כאשר יצאו הכוכבים הראשונים במוצאי שבת, הלכנו שוב לבית הכנסת. אך טקס צאת השבת האמיתי התקיים בבית. אכלנו עוד ארוחה ושרו את תהילת האל המפריד בין חושך לאור, בין קודש לחול. ליווינו את שבת - "המלכה" – אל הדלת ונפרדנו ממנה לעוד שבוע. אז חזרה השגרה למסלולה; היה עלינו לחשוב על מחר.

## 4. פליטים

הייתי בן עשר כאשר פרצה המלחמה. היא פרצה כרעם ביום בהיר. התרבות, החיים הדתיים והאתניים של רוזוואדוב התנפצו לחתיכות ולא ישובו לעולם להיות כפי שהיו. אנשים נצמדו למקלטי הרדיו שלהם. במהרה הבנו שהפולשים הגרמנים מתקדמים בקצב דרך פולין וכי הצבא הפולני הובס. המוני חיילים פולנים נסוגו דרך העיירה – וביניהם הרבה יהודים. אמי וכמה נשים אחרות הקימו מטבח בחוץ על מנת לבשל עבור החיילים.

העסק של אבי נהרס לפני בואם של הגרמנים. ראשית, קציני צבא פולנים באו והפקיעו את רוב הסוכר והאורז. הם נתנו לנו קבלות, אבל אפילו באותו זמן לא האמנו כי נקבל תשלום כלשהו. לאחר מכן, פרצו מהומות. חבורות של אספסוף פולני הסתובבו ברחובות כשהם שודדים ובוזזים חנויות. הם גנבו את כל מה שנשאר בחנות שלנו.

פחדנו שהגרמנים ישלחו את הגברים הכשירים למחנות של עבודת כפייה, ולכן אבי ואחי בן העשרים ואחת ברחו לכיוון הגבול הרוסי. הם חזרו הביתה כעבור כשבועיים, מכיוון שהגרמנים כבר התקדמו עד לגבול וסגרו אותו.

כשנכנסו הגרמנים לרוזוואדוב, הם כבשו אותה בתוך שעות. בילינו את הלילה במרתף, כשאנחנו מקשיבים לקול ההתפוצצויות ואש הארטילריה. מאוחר יותר אבי ואחי התחבאו בעליית הגג ועלינו ציוו להגיד שהם ברחו לרוסיה.

כילד בן עשר, לא הבנתי את כל ההתרחשויות. אנחנו התרוצצנו בעיירה, מסתכלים בחיילים. אני זוכר שעמדתי בכיכר והסתכלתי בקצין גרמני, שאסף את פיקודיו לשיחה. הוא פסע הלוך ושוב לפני החיילים שעמדו בהקשב. מכיוון שגרמנית כל כך דומה לידיש, הבנתי חלק מדבריו: "ובכן! כבשנו כאן וכבשנו שם. טמנו זרעים בכל הארצות הללו. גרמניה תכבוש את העולם כולו".

נאסר עלינו להתאסף בבית הכנסת או להתכנס בכלל. אך מכיוון שהיה זה יום כיפור, התקבצנו באחד הבתים ושם ערכנו את התפילה. לעולם לא אשכח את הזעקה הנואשת הזו לאל, להתערבותו והגנתו. איש לא ידע מה מצפה לנו, אך כולם ציפו לגרוע מכל.

כחודש לאחר הגעתם של הגרמנים, הורו לכל היהודים להתכנס בכיכר בתוך שעה. לא אמרו לנו מה הולך לקרות, אך ארזנו את כל מה שיכולנו לשאת על גבנו. קצינים גרמנים – א.ס.אס. כפי שאני מניח היום – ציוו עלינו לצעוד לכיוון נהר הסאן. הם צעקו ודחפו קדימה את השורות הארוכות של גברים, נשים וילדים, כולם עמוסים במטלטלין. אחד מהגרמנים נסע באופנוע לאורך השיירה, מאיץ בכלם ללכת מהר יותר. הוא הכה את אבי בקת הרובה שלו, אני לא חושב שאבי נפצע קשות, אך החוויה השפיעה עלי עמוקות.

כשלבסוף הגענו לנהר הסאן, היו שם עוד חיילים. אני לא זוכר איך חצינו את

הנהר, אך אני זוכר את החיילים עורכים עלינו חיפוש ולוקחים את כל דברי הערך. כפי שקרה פעמים רבות, אבי צפה מראש מה שעלול לקרות ותפר את כספנו לתוך בגדיה התחתונים של אחותי. אנשים רבים נותרו ללא כל, אבל אנחנו למרבה המזל הצלחנו להעביר איתנו חלק מהכסף וכן מעילי פרווה ושאר דברי ערך.

הגדה המזרחית של הסאן הייתה מעין אזור מפורז. כנראה שהיטלר וסטלין עדיין התווכחו בשאלה מי יקח אותה. הצלחנו למצוא מקלט זמני בכפר שם, אך לא היה ברור האם השטח יהיה תחת שלטון גרמני או רוסי, ולכן איש לא רצה להשאר שם זמן רב. אבי וכמה משפחות נוספות הצליחו לקנות סוס ועגלה כדי שנוכל להתקדם לכיוון השטח הכבוש על ידי הרוסים.

זמן קצר לאחר מכן שמענו שהגרמנים מתקדמים, העמסנו את חפצינו וכמה מהילדים הצעירים על העגלה ופנינו מזרחה. בעוברנו דרך אחד היערות, הפתיעו אותנו שוודים חמושים באקדחים והורו לנו לעצור. כולנו היינו נפחדים, כמובן, אך גבר אמיץ אחד קם ואמר: "אתם יכולים להרוג אותי אם אתם רוצים, אך אנו נילחם על העגלה הזו". אחד מבניו נעמד לצידו והרים אבן. השוודים חטפו זוג אופניים מהעגלה, אבל אז עזבו והניחו לנו לעבור.

ברדת הלילה, היה מסוכן להמשיך ולכן חזרנו על עקבותינו מספר קילומטרים עד לפונדק יהודי. יהודים רבים לנו שם. מאוחר בלילה, כפריים באו והקיפו את הפונדק כשהם צועקים עלבונות כלפינו ומפרקים את גלגלי העגלה שלנו. היינו מוקפים כליל והייתי משוכנע שהפולנים הללו יהרגו את כולנו. לפתע, אחד הפולנים קפץ על העגלה וצעק ליתר: "אינכם מתביישים להתקיף כך אנשים חסרי מגן? מחר תוכלו להיות אתם במצבם. כולם הביתה! אני עומד כאן עם בני ואם מישהו יגע באנשים אלה, זה יהיה על גבי גופותינו." זה עצר את ההמון ולאט לאט האנשים התפזרו. לא שמעתי דבר על אדם זה לפני אותו לילה או אחריו, אך תמיד ארגיש כלפיו הערצה רבה ביותר וכבוד ליכולתו ולאומץ ליבו לדבר כך כנגד האספסוף הזועם.

לאחר כשבוע הצלחנו להגיע לשטח הכבוש על ידי הרוסים. המרחק לא היה גדול, אך התקדמנו לאט. הולכים רק באור יום דרך היערות ונחים בלילות בכפרים. הגרמנים בעצם עברו אותנו במשך אותו שבוע, אך הם לא עיקבו אותנו.

כולנו שמחנו לראות את החיילים הרוסים סוף, סוף ולדעת שחמקנו מהגרמנים. המקום הוא – שנקרא, אני חושב, לאנזיט (Lanzit) – היה מלא עד אפס מקום בפליטים, כך שנדחקנו לרכבת שיצאה ללבוב (Lvov) בתקווה למצוא שם מקום מגורים. לבוב הייתה צפופה גם היא, אך היה לנו שם קרוב משפחה רחוק, סוחר שנתן לנו להשתכן באחד ממחסניו.

היינו אסירי תודה למצוא קורת גג מעל לראשינו, אך "בית" החורף שלנו בלבוב לא היה מקום מאושר. המחסן היה בוודאי ברוחב של חמישה מטרים ובאורך של חמישה-עשר. חלקנו את החדר עם דודי אלימלך ואשתו רחל; אבל שתי משפחותינו רבו לעיתים תכופות.

המחסן היה חשוך וקר. אני לא זוכר שהייתה אש, אך יתכן שהיה תנור עצים – ששימש גם לבישול. אני לא זוכר שהלכנו לבית הכנסת בלבוב; למען האמת, אני לא

זוכר חיי דת כלל. אני חושד שהיינו כולנו עסוקים יותר בהשרדות במשך ששת החודשים הללו.

האופוריה הראשונית שלנו בפגישתנו עם הרוסים התנדפה במהירות ככל שלמדנו להכיר את החיים ברוסיה. אחותי ואני התחלנו את לימודינו בבית הספר באותו זמן. המורה לימד בידיש, אך הוא היה קומוניסט וניסה להשפיע עלינו להשתתף בפולחן האישיות שסבב את סטלין. אני זוכר שיר אחד: "תמיד יהיו נחלים זורמים בעולם, תמיד יהיו כוכבים זורחים בשמים, אך שמו של סטלין יזרח מעל כל זאת, שמו עמוק מהים וגבוה מן ההרים, אין כמוהו בנמצא בכל הארץ" אפילו אנחנו כילדים ראינו את זה כמגוחך; התווכחנו עם המורה ושאלנו אותו: "אם כן, מי ברא את העולם?", אך היה עלינו להזהר; אנשים סבלו הגליה לסיביר – אם לא גרוע מכך – בשל התנגדות לסטלין.

על מנת להתפרנס איכשהו, התחלנו לסחור בשוק השחור. על ידי צפייה בחנויות ועמידה בתורים ארוכים יכולנו לפעמים להשיג סיגריות, ממתקים ושאר מצרכים נדירים. גם אני נשלחתי מדי פעם למכור דברים בשוק, במיוחד ממתקים. הסתובבתי ברחובות באותם חודשים. אם לא מכרתי דברים ממגש, הייתי מרבה לקפוץ על חשמליות ולעשות שטויות אחרות שנראו לי כילד בן עשר כהרפתקאות. מפליא שלא נהרגתי.

ביוני 1940, הרוסים הוציאו צו שדרש מהפליטים ושאר אנשים שאינם תושבי אוקראינה להרשם במשטרה. ניתנה בידינו ברירה. אם רצינו להשאיר, תנתן לנו אזרחות סובייטית ויעזרו לנו להתיישב בפנים אוקראינה. אם רצינו לשמור על אזרחותנו הפולנית, הם יעזרו לנו לחזור לחלק של פולין שהיה כבוש על ידי הגרמנים. לאחר מה ששמענו וחווינו מהדיקטטורה הסובייטית, המחשבה על אזרחות סובייטית לא קסמה לנו במיוחד. כמובן שלא ידענו דבר על מה שקורה בגטאות בפולין; בעצם הסתובבו שמועות שהחיים תחת השלטון הגרמני לא היו גרועים כפי שחששנו בתחילה. משפחות פליטים רבות התלבטו קשות וארוכות בשאלה מה לעשות. בסופו של דבר, רוב הפליטים היהודים נרשמו לחזרה לפולין הכבושה על ידי הגרמנים. כך שציפינו בקוצר רוח לחזור לביתנו ברוזוואדוב.

## 5. הגליה לסיביר

זמן קצר לאחר שנרשמו לחזור לפולין, הוטל עוצר בלבוב. היה עלינו לחכות בביתנו. לבסוף, הגיעו מספר חיילים עם קצין מהמשטרה החשאית. הם הורו לנו להתלוות אליהם תוך עשר דקות. היה זה יום קיץ חם והעמסנו את כל החפצים שנותרו לנו על המשאית שהמתינה בחוץ. אז ישבנו על המטען שבמשאית יחד עם עוד כ-40 איש ונלקחנו לתחנת הרכבת.

היו חיילים בכל מקום. מיינו אותנו איכשהו לקרונות משא – כ-40 קרונות, חמישים או שישים איש בכל קרון. בכל קרון הייתה מין פלפורמה מוגבהת עם חור כמקום לעשיית הצרכים; יתכן שהייתה מחיצה כלשהי. הרכבת שלנו לא הייתה היחידה; ראיתי רכבות אחרות ושמעתי שכמעט שלוש מאות אלף איש הוגלו באותו יום.

כשכולם הוטענו, נעלו את הקרונות והרכבת התחילה לנוע. היה חם ודחוס ורק חלון קטן להציץ דרכו. כולנו היינו מאד צמאים ולא היה כלום לשתות. היינו סגורים בקרונות הללו במשך יומיים או שלושה, אך לא לקח לנו הרבה זמן להבין שפנינו לא מועדות לפולין, אלא עמוק יותר לתוך רוסיה.

לאחר מספר ימים, הם פתחו לפחות את הדלתות מדי פעם ונתנו לנו לצאת לחפש מזון ומים. אני לא חושב שאלימלך ורחל היו איתנו באותו קרון, אך הם בוודאי היו באותה רכבת, מכיוון שבסופו של דבר הגענו לאותו מקום. לאחר כשבועיים ברכבת המשא, הגענו לעיר סוסבה (Sosva) שבסיביר. הורו לנו לרדת מהרכבת ומשם נשלחנו מספר קילומטרים במורד נהר הסוסבה. בהמשך מצאנו כמאה בתי עץ מסודרים בשתי שורות כפולות; זה היה מחנה 45 מקום מושבנו מעתה.

עם הגעתנו מפקד המחנה נשא נאום מהבמה, הוא דיבר ברוסית ומישהו תרגם. הוא אמר, "אתם בוודאי חושבים שלא תשהו כאן לאורך זמן, אך אני פה כבר 25 שנים ויכול להבטיח לכם שלא ראיתי מישהו עוזב. עדיף שתתרגלו וכך תשרדו, אם לא תמותו". זו הייתה קבלת הפנים שלנו. עכשיו היינו מיגלים (Forced Exile), מעמד עדיף רק במעט על זה של המוחזקים במחנות עבודת הכפייה בסיביר.

באותו זמן עדיין היינו מאוכזבים שהצליחו להביא אותנו בתחבולות לסיביר במקום לפולין כפי שהובטח לנו. אבל באופן אירוני, שאיפתנו לחזור לפולין היא זו שהצילה את חיינו. היהודים שבחרו להישאר באיחוד הסובייטי, נשלחו למערב אוקראינה. רובם נרצחו מאוחר יותר כאשר פלשו לשם הגרמנים, בעוד אנחנו שניסינו לחזור לפולין, הורחקנו לביטחון היחסי של סיביר המערבית. זו הייתה אחת מאותן הפעמים בהן אלוהים עשה שימוש בטיפשות שלנו עצמנו כדי להגן עלינו.

בתי העץ של המחנה נבנו על ידי גולים קודמים. כל בית היה בן שני חדרים וכל משפחה קיבלה חדר אחד. אבי התחיל מיד להוציא את המיטב מהמצב, ראשית הוא ניסה להתנחל באחד הבתים הטובים יותר במרכז המחנה, אך במהרה פונונו משם

ונאמר לנו שהוא נשמר לאנשים עם זכויות יתר. כך שבסופו של דבר מצאנו את עצמנו בבית האחרון באחת השורות.

החדר שלנו היה בגודל של חמישה מטרים רבועים עם תנור עצים רוסי מיושן באחת הפינות. אבי בנה פלטפורמה שתשמש לנו כמקום לישון והשיג בסחר חליפין עם פליטים אחרים כמה לבנים כדי לשפר את התנור לחימום ולבישול. כשהוא הוסיף שולחן וספסל פרימיטיביים, הסידור היה נוח למדי.

הדאגה הבאה שלנו הייתה לאסוף מזון וחומר להסקה לקראת החורף. אמי לקחה אותנו שני קטנים ליערות לאסוף חמוציות, הן היו בשפע ואספנו מאות ליטרים שלהן. אבי התקין ארגו בסככה בחוץ כדי לייבש ולאחסן את גרגרי היער לחורף. עמלנו קשה גם להכין מאגר של עץ להסקה שיספיק לנו לחורף הסיבירי הארוך. בזכות ראיית הנולד של אבי ותושייתו הסתדרנו טוב יותר מרוב המשפחות. אחדות מהן במחנה רעבו או קפאו מאוחר יותר בחורף הסיבירי הקשה.

יער עבות הקיף את היישוב ועבודתם העיקרית של הגברים הייתה חטיבת עצים להסקה. הם כרתו, ביקעו וערמו את העצים. ממונים רשמיים הגיעו מעת לעת למדוד את הערמות ולחשב את השכר. השחיתות הייתה נפוצה. לפעמים הממונה היה אומר "תן לי בקבוק וודקה ותוכל להעביר את הערמה הזו למקום אחר. אני ארשום אותה פעם נוספת."

גברים אחדים עבדו ליד ביתנו וניסרו עצים. אחד עמד על פלטפורמה והם ניסרו מלמעלה למטה. גם אבי עבד בביקוע של עצים להסקה זמן מסוים עד שמצא משהו טוב יותר. ליד ביתנו בסוף השורה היו האורות של סוסי הקצינים, העגלות והמזחלות. לאבי שולמה משכורת כדי לטפל בחיות ובציוד. הקצינים היו באים בכל שעה, יום או לילה, ואומרים לו להכין סוס לרכיבה, או מביאים סוס שיש להאכיל ולהשקות. זו הייתה עבודה עדיפה על ביקוע עץ. הבית בסוף השורה השתלם לנו בסופו של דבר.

בתחילת הסתיו, נפוצה שמועה שכל הגברים והנשים הרווקות צריכים להתייבב לעבודה במחנה אחר מספר קילומטרים קרוב יותר לנהר. אבי לא נדרש לעבור בשל עבודתו עם הסוסים, אבל לאיו ולינה כן. לא סמכנו על הרוסים וחשבנו שלא נראו אותם עוד, אך הם חזרו אחרי שעזרו באיסוף החציר.

הייתה חנות במקום ויכולנו לקנות מכל המצאי. השכר הספיק למחייה, כל זמן שהיה משהו לקנות. אלא שככל שהתקדמה המלחמה, הקצבת המזון קטנה וכמעט שלא נשאר דבר. אבי לא נתן למצב להביס אותו. לא הורשנו להתרחק יותר ממספר קילומטרים מהמחנה, אבל היה קולחוז לא רחוק. אבי ידע כיצד לבצע עסקאות עם הכפריים המרוחקים הללו. אני זוכר שהלכתי עמו פעם לאשת איכר בקולחוז. הוא לקח סינר ישן שהבאנו איתנו מרוזואודוב. בעיניי היה זה סמרטוט חסר ערך, אבל אבי גרם לו להראות די נחמד. הוא שיחק את משחק הסוחר שלו ולבסוף אשת האיכר שאלה מה הוא רוצה עבור הסינר. אבי ענה בקור רוח: "חמישים קילוגרם תפוחי אדמה, שלושה ליטרים של חלב וקצת לחם". הייתי כל כך נבוך שהייתי חייב לצאת מהחדר; לא יכולתי להאמין שהוא מבקש את כל זה, תמורת הסינר הישן. אבל כמה דקות לאחר מכן, הוא יצא עם המזון היקר. היה לנו מבצע לסחוב את הכל חזרה למחנה.

אמי טיפלה בילדים ועשתה את עבודות הבית. היה עלינו ללכת כמה מאות מטרים כדי להביא מים מהמעין. פעמים רבות הוטל עלי לעשות זאת ולעתים גם על אחותי הקטנה. הייתי כבר בן 11 והיא בת 9. במיוחד כשאמי הייתה מכבסת, נדרשנו להביא הרבה מים. הרתחנו את הבגדים ואני עזרתי בקרצוף על קרש הכביסה ובשטיפה שלהם. כשאני נזכר בזה עכשיו אני מצטער שלא עזרתי יותר. הייתה עבודה רבה ואמי סבלה מכאבים עזים בשל הרנייה (קילה) לא מטופלת. בשלב מסוים התחלתי ללכת לבית הספר ללמוד לקרוא ולכתוב רוסית. מעניין שילדי האיכרים הלכו חמישה קילומטר דרך היער הקפוא כדי להגיע לבית הספר במחנה שלנו, מכיוון שהקולחוז שלהם היה עניי מכדי לקיים בית ספר משלו.

החודשים הראשונים שלנו במחנה היו חמים מאד. עננים של יתושים צמאי דם עינו אותנו בזמן שקטפנו גרגרי יער והיה עלינו להיזהר שלא נשקע בביצות טובעניות. אך בהגיע החורף, הנוף השתנה לחלוטין. באוקטובר או נובמבר, הכל היה קפוא, העבודה והלימודים בבית הספר המשיכו כרגיל כל זמן שהממפרטורות לא צנחו מתחת למינוס 40-45 מעלות צלסיוס. אחי ואחותי חזרו יום יום מהיער עטופים בסחבות קפואות. היה עליהם לשבת זמן מה על יד התנור לפני שיכלו בכלל לפשוט את הבגדים. לינה עדיין סבלה מבעיה בכף הרגל מהנזק שגרמה לה כוויית קור. אבי המשפחה השכנה חלה בדלקת ראות ומת.

עם בוא האביב שתלנו תפוחי אדמה. אמי ואני עשינו את רוב העבודה בגינה: הפיכת האדמה וסחיבת הזבל לדישון מרחק של כמאתיים או שלוש מאות מטר מהאורות שבהם עבד אבי. היה עלינו להביא גם את המים להשקיה. תפוחי האדמה עלו יפה ובסוף הקיץ, אספנו יכול של טון וחצי תפוחי אדמה – מספיק לשנה שלמה.

יום אחד באביב 1941, אבי חזר ממטלות הבוקר שלו ואמר שהוא חש ברע. הוא היה מעט מבלבל. הוא נשכב במיטה וכעבור זמן קצר היה מחוסר הכרה, ריר נוזל בזוית פיו. אמי איבדה את עשתונותיה ולא ידעה מה לעשות. היא קראה לגברים שעבדו בניסור עץ ליד הבית והם רצו להזעיק עזרה. אחת הפליטות הייתה רופאה והיא עזרה ל"רופא" הרשמי, הרוסי, שהיה בעל הכשרה רפואית כלשהי, אבל בפרוש לא רופא. בכל אופן, הרופאה באה ודקרה את כף רגלו של אבי במחטים, ללא תגובה. היא אישרה שהוא עבר שבץ ושבלב זה לא ברור האם הוא יתאושש. היה זה מצב איום עבור אמי.

ליאו ולינה עבדו במחנה אחר, מרחק ניכר מזה שלנו, כך שאחד הגברים יצא להודיע להם מה קרה. הוא מצא את אחותי ובישר לה שאבי חולה, אך תחילה היא לא הבינה את חומרת המצב. לבסוף הוא אמר לה: "אביך גוסס". היא יצאה בדחיפות לחפש את ליאו ושניהם חמקו ורצו את עשרה או שנים עשר הקילומטרים הביתה. כמובן שבעזבם את עבודתם, הם הסתכנו בכך שיִשְׁלְחו למחנות של עבודת כפייה.

הם הגיעו הביתה לקראת חצות הלילה. כל הזמן הזה, אבינו לא הראה סימני התאוששות. אבל בדיוק לפני הגעתם הוא החל לזוז. איזו הקלה הם חשו כשנכנסו ומצאו שאבא עדיין חי. חוויה זו חיזקה את תחושת האחדות במשפחתנו. היא גם קרבה אותנו לשני הגברים שעבדו מחוץ לביתנו. שניהם היו אנשים משכילים; אחד מהם היה מהנדס, אני חושב. גם הם הסתכנו רבות כשעזבו את עבודתם. בסופו של דבר, איש לא

נענש. אחי ואחותי חזרו לעבודתם למחרת. מנהל העבודה ידע על מה שקרה והעלים עין בזמן שהאחרים מילאו את מקומם של ליאו ולינה.

בבוקר, אבי כבר יכול היה להגיב מעט. הוא ישן כל היום, עדיין מזיל ריר. לבסוף הוא התעורר הסתכל סביב וזיהה אותנו. בסך הכל הוא היה חסר הכרה כמעט 24 שעות. הוא היה מוגבל מעט בצד אחד של פניו, אבל תוך זמן קצר הוא הצליח לעמוד על רגליו. הוא נחלש מאד, אבל לא סבל מנכות רצינית. לא הייתה בנמצא תרופה ללחץ דם גבוה, אבל אמי הקפידה מאד שלא יתרגש.

בסוף הקיץ השני שלנו בסיביר, שמענו שהגרמנים פלשו לרוסיה. תחילה דאגנו מה תהיה משמעות החדשות הללו עבורנו, אך התברר כי זה הביא להקלה מפתיעה. סטלין נאלץ לפנות לעזרתן של בעלות הברית והממשלה הגולה של פולין ניצלה את ההזדמנות כדי לדרוש את שחרור הפליטים הפולניים שהוחזקו בסיביר. פתאום היינו חופשיים ללכת לאן שנחפוץ! אבל כמובן שהיינו עדיין ביערות המרוחקים של סיביר ובתינו בפולין היו תחת כיבוש גרמני.

אבי הצליח לשכור חדר בעיירה הקטנה סוֹסְבָה, כשנים עשר קילומטרים מהמחנה. בעיירה הייתה תחנת רכבת, דואר ומנסרת עצים היכן שליאו ולינה מצאו עבודה. ברשותנו היה מלאי תפוחי האדמה לשנה, כך שהיינו צריכים לעשות את הדרך פעמים רבות עד שהעברנו הכל לסוסבה.

רצינו לצאת מסיביר ולהתרחק מהצבא הגרמני המתקדם. הסתכלנו במפה ובחרנו באוזבקיסטן שבדרום כיעד. חשבנו שאם הגרמנים יכבשו את כל רוסיה, נוכל לברוח דרומה דרך אפגניסטן ובסופו של דבר להגיע לארץ. החלטנו לאכול את תפוחי האדמה ולשמור את הקצבת הלחם, מכיוון שיהיה קל יותר לנדוד עם לחם. ייבשנו את הלחם בשמש ואכלנו תפוחי אדמה עם רוטב חמוציות. לא היה לנו סוכר והחמוציות היו מאד מרות. גם בשר לא היה לנו, רק תפוחי אדמה – בוקר, צהריים וערב. במשך שבועות מספר זו הייתה התזונה שלנו, אבל באופן מוזר אני עדיין נהנה לאכול תפוחי אדמה! לבסוף, חברנו לעוד כמה משפחות ושכרנו קרון רכבת. בנובמבר 1941 היינו מוכנים למסע דרומה.

## 6. סמרקנד – רעב ומחלה

הרבה רכבות שונות לקחו את הקרון שלנו בדרך התחתים מסיביר לאוזבקיסטן. ככל שהתקדמנו דרומה, רכבות מלאות בהיילים צעירים עברו בכיוון ההפוך – אל החזית. כמובן שלתחבורה הצבאית תמיד הייתה קדימות, וכך הקרון שלנו חנה לעתים מספר ימים בתחנה זו או אחרת. ניצלנו את העיכובים הללו למצוא מזון ואספקה למסע, אך לעולם לא ידענו מתי תתחיל הרכבת שלנו לנוע.

פעם אחת ליאו ולינה חזרו מאיזו שליחות כאשר הרכבת התחילה בנסיעה לפתע. ליאו קפץ על הקרון הקרוב לזה שלנו, אך לינה נאלצה להתאמץ מאד כדי להצליח לבסוף לתפוס את הקרון האחרון. השומר הרוסי חשב שהיא מנסה לנסוע מבלי לשלם ורצה לדחוף אותה. היא הצליחה להיאחז בקצה הרכבת ולהתווכח איתו עד התחנה הבאה, שם היא קפצה מטה ומצאה אותנו. שמענו סיפורים על מקרים כאלה בהם משפחות התפצלו.

תחילה ניסינו למצוא מקלט בטַשְקֶנְט Tashkent, בירת אוזבקיסטן, אך העיר הייתה מלאה עד אפס מקום. לאחר מספר ימים, המשכנו דרומה לסְמַרְקַנְד Samarkand, אך המצב שם לא היה טוב יותר. מאות אלפי פליטים היו במנוסה מההסתערות הגרמנית. היו יהודים לרוב, אך גם רבים שלא היו. אבא הצליח לבסוף לשכור חדר מיהודי בוכרי. החדר שלנו היה קטן: אולי שני מטר על שלושה. כל ששת הנפשות שהיינו בקושי הצלחנו להשתרע על רצפת האדמה הדרוכה, היינו כמו סרדינים בקופסת שימורים.

חלקנו חצר ושירותים בחוץ עם היהודים הבוכרים שגרו באותו מבנה. שפתם ומנהגייהם היו זרים לנו. אפילו בית הכנסת שלהם היה שונה ממה שהיינו רגילים אליו במזרח אירופה. מאוחר יותר, שמעתי דיבורים בגנות היהודים הבוכרים. יתכן שחלק מהם הרוויחו על חשבון הפליטים, אך בסך הכל הם הראו למשפחתנו יותר הכנסת אורחים ממה שאפשר היה לצפות באותן נסיבות. האנשים הללו היו בעצמם עניים ובוודאי סבלו עוד יותר בשל הצפיפות שכפינו עליהם.

רעב תמידי בער בקרבינו בכל אותם חודשים בסמרקנד; מעולם לא סבלתי רעב נואש כזה. על מנת להשיג דבר כלשהו היה עלינו לעמוד בתור – לפעמים במשך לילה שלם. המון אדם חיכה ודחף קדימה בכדי לקבל הקצבות לחם מזעריות. אנשים היו מוטרפים מרעב. לעתים אנשים מיואשים תקפו את אלה שלקחו עבורם את הקצבה, חוטפים מידיהם את הלחם במקום כמו זאבים מורעבים. פעם אחת חבורה של ילדים הנחיתה מכה על ראשי וחטפה את הלחם שנשאתי בדרך הביתה.

לפעמים נפוצו שמועות שהנות מסוימת מצפה למשלוח של מצרך כזה או אחר. אנשים היו מתאספים ומחכים שעות מחוץ לחנות, לרוב לאמצע הלילה. התקהלות לילית הייתה עבירה על החוק והמשטרה הייתה מפזרת אותה באלימות, אך ברגע שהמשטרה נעלמה, כולם חזרו לחכות מחוץ לחנות. התרחשות זו הייתה יכולה לחזור

על עצמה פעמיים או שלוש במשך הלילה. כאשר נפתחה החנות לבסוף, מסות של בני אדם נדחפו פנימה. אני הייתי קטן וסיגלתי לעצמי את הכושר להזדחל לקדמת התור. לפעמים ניסיתי לקנות מזון נוסף ולפעמים היה זה ברנדי או מוצר נדיר אחר שאותו היינו יכולים למכור בשוק השחור.

כך בדרך לא דרך הצלחנו להשיג מספיק מזון בשביל לשרוד. רבים אחרים פשוט מתו ברעב, או במגפות הטיפוס שעשו שמות ברבעים הצפופים. משאיות עברו יום יום ברחובות לאסוף את המתים. ליאו היה הראשון במשפחתנו שחלה בטיפוס. הוא תמיד היה נער בריא, אך לפתע התחיל לקדוח ולהזות. אמא טיפלה בו; אני זוכר שראיתי אותה בוכה. במאמץ כספי עילאי, הצלחנו להשיג רופא. ניסינו נואשות למנוע את אשפוזו בבתי החולים הצפופים, היכן שהרשויות בודדו את חולי הטיפוס. לרוב פשוט הניחו להם למות שם.

אז נדבקה גם אמי במחלה – כנראה מליאו. היינו נחרצים בהתנגדותנו לאשפוזו. היינו מוכנים למכור הכל כדי לשלם לרופא ולקנות תרופות. אפילו עמדנו על המשמר ליד הדלת למקרה שפקחי הבריאות יתקרבו; אז היינו נועלים את הדלת וגורמים להם לחשוב שאין איש בבית. אך למרות כל זאת מצבה של אמא רק הלך והחמיר. דואגת לנו יותר מלעצמה, היא הייתה זועקת לפעמים: “מה יהיה על ילדי ועל בעלי?” כולנו התכנסנו סביב מיטתה בלילה שבו היא מתה. היה זה היום השני של פסח, יום ההולדת של ליאו.

מותה של אמא שינה את חיינו לעד. טיפולה השקט והאוהב החזיק את המשפחה יחד דרך כל התלאות שעברנו. היא הקריבה את עצמה למעננו. פעמים רבות ויתרה על הקצבת המזון שלה, כדי שאנחנו נאכל יותר. הרבה פעמים היא נזקקה ליותר עזרה ממה שנתתי לה. כמה פעמים מאז רציתי לחזור ולחיות את הימים הללו, כדי לשרת אותה כפי שהיא שרתה אותנו. אבל היה רק דבר אחד אחרון שיכולנו לעשות בשבילה. הלכנו יחד וקברנו אותה בבית הקברות היהודי. אבי סיתת את שמה על אבן המצבה.

כחצי יתומים, יהודית ואני יכולנו כעת ללכת לבית היתומים הפולני. אבא חשב ששם ידאגו לנו טוב יותר, וכך נשלחנו לשם. למרות שהיינו בני הלאום הפולני והבנו את השפה, לא היינו יכולים להרגיש בבית בחברת הפולנים הקתולים. התפילות שלהם רק הזכירו לנו את הפוגרומים ברבעים היהודיים של רוזוואדוב. מלבד זאת נראה היה לנו שהם מתפללים לפסלים – אליילים בעינינו – ולכן שמרנו על מרחק זהיר.

רמת החיים שלנו השתפרה בהרבה בבית היתומים. היו לנו בגדים נקיים ויותר אוכל. אבל אני לא הרגשתי טוב שם. אחרי שהלעטתי את עצמי בפעמים הראשונות שניתן לי לאכול, התיאבון שלי התמעט. התחלתי להרגיש ברע בלילות. איבדתי את התחושה הרגשית והתרוכזתי בהישרדות. הגעתי לגיל 13 בבית היתומים, אבל אני לא חושב ששמתי לב לכך באותו זמן. בר המצווה שלי הלך לאיבוד בתוהו ובוהו הפנימי והחיצוני של אותם שבועות אחרונים בסמרקנד.

## 7. ילדי טהרן



ילדי טהרן

באוגוסט 1942, הממשלה הפולנית הגולה, עשתה מאמצים לחלץ את היתומים הפולנים מרוסיה. רבים כבר מתו ברעב ובמגפות והיתר שרדו בקושי. בין כעשרת אלפים ילדים שחולצו, היו בוודאי שמונה מאות או אלף ילדים יהודים. בבית היתומים שמענו על הסיכוי הזה לצאת והתלבטנו בינינו לבין עצמנו מה עלינו לעשות. לא הייתה זו החלטה קלה, מכיוון שמשמעותה הייתה עלולה להיות שלא אראה עוד את משפחתי. מאוחר יותר התחרטתי על שעזבתי את אבי.

שמו אותנו על רכבות ולקחו אותנו לקראסנובּוֹדְסֵק Krasnovodsk, עיירה בטורקמניסטן על שפת הים הכספי. שם עלינו על ספינות. היינו בערך עשרת אלפים איש על הספינה, ארוזים כמו סרדינים. לא היו תאים או משהו בדומה לזה; פשוט שכבנו על הסיפון או מתחתיו. אני לא יודע כמה זמן היינו על הספינה – אולי 36 שעות. אז הגענו לנמל בשם פאהלאַנִי Pahlavi בפרס (איראן). היה קיץ וכך שהינו במאהל על החוף החולי.

בפעם הראשונה מזה חודשים רבים היה לנו אוכל אמיתי, בעיקר שימורי בקר וחלב מרוכז מאמריקה. אך באותו זמן כבר הייתי חולה ולא היה לי תיאבון כלל. שליחי

הסוכנות היהודית הסתובבו במחנה וחיפשו ילדים יהודים. הם התחילו לאסוף ילדים יהודים בטהרן, בתקווה להביא אותם לארץ. בעלות הברית שלחו אספקה שוטפת לרוסיה דרך טהרן והים הכספי, כך שהיו הרבה משאיות ריקות שחזרו מפהלאוו לטהרן.

הטעינו אותנו על המשאיות הללו – עשרה עד חמישה עשר ילדים בכל אחת. הכבישים היו בוגדניים, מאד תלולים ועם מעט מקומות למעבר. הדרך הייתה זרועה בהריסות. בזמן שהמשאית עשתה את דרכה בכבישים ההרריים, הרגשתי בחילה עזה, לא יכולתי להפסיק להקיא ובטני כאבה להחריד. זעקתי מכאב, הרגשתי כל כך רע שניסיתי לקפוץ מהמשאית, אבל למרבה המזל מישוה עצר אותי.

הדרך לטהרן בוודאי ארכה יותר מיום אחד מכיוון שעצרנו למשך הלילה במקום כלשהו. ליד טהרן, במחנה צבאי פולני, היה מקום שמור לילדים יהודים. חולקנו לקבוצות לפי גיל ומין, כך שגרת עם עוד כארבעים או חמישים ילדים באוהל גדול אחד, שבו ישנו על מחצלות. במרכז המחנה היהודי הייתה חנות וגם מטבח שבו הוגש אוכל.

אני סבלתי משלשולים תמידיים ועדיין הייתי חסר תיאבון. שקלתי פחות משלושים קילוגרם והייתי חלש מאד. הייתי רק עור ועצמות ונראיתי כמו הילדים בתמונות שאנו רואים היום מהעולם השלישי. הייתי כל כך מעורר רחמים שהסוכנות היהודית לקחה אותי למשפחות העשירות בטהרן כדי לגייס סימפטיה ותרומות.

מלבד זאת עיסוקי היו להסתובב בחוסר מעש במחנה או לשבת עם אחותי יהודית ולשפוך את לבי. התחלתי להאשים את עצמי על יחסי אל אמי ועל נטישתי את אבי. היו לי סיוטי לילה ואפילו אמרתי שאני רוצה למות. אבל יהודית תמיד הייתה נאמנה לי וניסתה לעודד אותי. היא הייתה רק בת 11 ואני בן 13, אך איני יודע איך הייתי שורד בלעדיה. לכן אני אסיר תודה לה עד היום על שעמדה לצדי.

הסוכנות היהודית ניסתה לארגן אותנו, לספק פעילות תרבותית ולחנך אותנו קצת. לכל חמישים ילדים היו כמה מדריכים והיה אחראי על המחנה כולו. לא כולם היו בני הארץ: חלקם היו פליטים בעצמם, שהצליחו באופן כלשהו לצאת מרוסיה. הם היו בקשר עם אנשי הסוכנות היהודית בארץ ישראל שניסו לעזור לנו להגר. לא היה לנו בית ספר בזמן שהותנו שם, אבל המדריכים לימדו אותנו שירים כשישבנו סביב המדורה בלילות. חלק מהשירים אני זוכר עד היום כמו *Arim dem Fajer*.

בין המדריכים היה איש מרוזוואדוב והוא זיהה אותי. כשראה באיזה מצב אני הוא הביא אותי לגברת ציפורה שרתוק, שבעלה היה לימים ראש הממשלה של ישראל. באותו זמן, היא הייתה אחראית לבית התומים היהודי בטהרן, בית הילד היהודי. הוא הראה לה את העור המתקלף בחלק האחורי של רגלי ודיבר איתה בעברית, שלא הבנתי. הם הסיקו איכשהו את המסקנה שאני חולה בפלגרה, מחלת עור הנגרמת מחוסר בשר בתזונה. יחד עם ילד חלש נוסף, ניתנה לי רשות להיכנס לחנות של המחנה ולקחת מה שרצינו. כמו כן יכולנו להזמין מה שרצינו מהקנטינה של החיילים. אני תמיד ביקשתי המבורגר ותפוחי אדמה ותוך זמן קצר התחלתי לעלות במשקל.

לא עבר זמן רב ושוב חליתי ונשלחתי לבית החולים. הם חשדו בגרדת, שפשטה

במחנה, ולכן שמו אותי בכידוד. בזמן שהותי שם הגיעו חדשות שכולנו נוסעים לארץ. הייתי מבועת מהמחשבה שאשאר מאחור והתחננתי להשתחרר. בסופו של דבר שוחררתי רק יום או יומיים לפני יציאת הקבוצה.

הגענו לטהרן באוגוסט 1942 ושהינו שם כחצי שנה. אז יצאנו לארץ ישראל. הדרך הקצרה הייתה ביבשה דרך עיראק, אך זו לא נתנה את הסכמתה, כך שנאלצנו לצאת בדרך עוקפת. נסענו ברכבת לנמל על חוף המפרץ הפרסי ומשם בספינת מטען צבאית לקאראצ'י Karachi שבהודו (היום פאקיסטן). הייתה זו שיירה של כחמש עשרה או עשרים ספינות והיינו בכוננות מתמדת למקרה שנצטרך לנטוש את הספינה. זה היה לקראת סוף שנת 1942, והלחימה ביפנים הייתה בעיצומה. מטוסים התקרבו לעתים לספינות וזה היה מאד מפחיד.

על הספינה ישנו בערסלים, הרבה ילדים מסביב. אני זוכר שאכלתי מרמלדה (ריבת תפוזים) בפעם הראשונה ושלמדנו שירים באנגלית מהחיילים הבריטים. שנים רבות מאוחר יותר כשהייתי עם אנגלים, ניסיתי לשיר " *My Bonnie Lies over the Ocean* " הם התפקעו מצחוק מכיוון שערבבתי את כל המילים. כמובן שהצלילים לא אמרו לי דבר, אך זה היה המפגש הראשון שלי עם השפה האנגלית.

אני לא זוכר דבר מקאראצ'י מלבד שהיה שם מאד חם. שהינו במחנה בפאתי קאראצ'י וללא ספק למדנו עוד שירים וריקודים מהמדריכים. עד אז כבר חזר אלי התיאבון, אך המזון היה בהקצבה וכל הזמן הייתי רעב. לאחר כשלושה או ארבעה שבועות, הפלגנו שוב, חלפנו על פני עֶדֶן Aden, דרך הים האדום ובסופו של דבר עגנו בעיר סואץ. משם המשכנו ברכבת לארץ.

## 8. ארץ ישראל



ילדי טהרן מגיעים לארץ

הגעתי לארץ בפברואר 1943. נדמה היה שכל המדינה חיכתה לנו והתקבלנו בזרועות פתוחות. כשהרכבת שלנו מתעלת סואץ עברה בתחנות, עמדו שם משלחות של ילדים ואחרים שנשאו זרי פרחים, מניפים אותם ומברכים אותנו. נקראנו ילדי טהרן. אני לא חושב שבטהרן קראו לנו כך, אך בארץ זה היה שמנו. הרכבת מסואץ לקחה אותנו למרכז קליטה זמני בעתלית – כעשרים קילומטרים דרומית לחיפה. רובנו היינו רגילים לחיות כילדי רחוב. אפילו תוך כדי המסע, חלק מהילדים גנבו וביצעו כל מיני תעלולים. היינו חבורה קשוחה – אתגר לאלה שטיפלו בנו. אבל הם גילו לנו הרבה אהבה ולאט לאט רכשו את ביטחוננו. מאוחר יותר, אני חושב, שהם הכירו בכך שהיו מעט נאיביים מדי. בחשבם אותנו לילדים מסכנים, הם לא דרשו מאיתנו את המשמעת אותה היה עליהם לדרוש. בכל פעם שהוגש מזון כלשהו לשולחן, הילדים חטפו ככל שיכלו והחביאו חלק כדי לאכול בהמשך או לסחור בו. כאשר חילקו בגדים, אם מי שחילק הפנה את הגב, חלק מהילדים היו חוזרים ואומרים: "אני לא קיבלתי" וכך קיבלו עוד. מעתלית אני זוכר במיוחד הר של תפוזים. אף אחד מאיתנו לא האמין שאנחנו יכולים לאכול כמה תפוזים שנרצה. אכלנו עד שכמעט הקאנו.

החלום שלי בהתגשמותו; הייתי ממש בארץ ישראל. חשנו הקלה עצומה למצוא את עצמנו במקום בטוח, אך היינו מודאגים בשל גורלם של היקרים לנו – ובמיוחד משפחותינו. לא חשבנו הרבה על שאלות פוליטיות גדולות באותו זמן. כמו רוב הילדים, השנה או השנתיים הראשונות חלפו עלי בניסיונות להתמודד עם חוויות

המלחמה. היו לי סיוטי לילה ופעמים רבות התעוררתי כלילה כשאני צועק. הייתי די עצבני וקל לרגוז. המצב היה דומה אצל יתר הילדים.

טווח הגילאים של הילדים נע בין שנה לחמש עשרה. כך שהייתה זו משימה לא קלה למיין אותנו. ראשית ניסו לזהות את בעיות הבריאות השונות שפשו בינינו: כינים, גרדת, תת-תזונה וכו'. נשלחנו למקומות שונים להבראה. יהודית ואני נסענו לירושלים וחיינו בפנימייה לבנות בשם בית צעירות מזרחי. הנערות פינו לנו את מקומן ובילו 6 עד 8 שבועות בקיבוץ. שם ניתנו לנו בגדים חדשים ומזון. נלקחנו לטיולים באוטובוס. ביקרנו בקיבוץ ובאתרים שונים בירושלים ובכלל ישראל.

אחרי שישה עד שמונה שבועות של הבראה התחילו למיין אותנו למקומות שונים. אם עליית הנוער, אישה יהודיה-אמריקאית מפורסמת בשם הנרייטה סולד, שהייתה כבר די מבוגרת, אך הילדים הצעירים האלה היו קרובים לליבה, והיא התעקשה לראיין כל אחד ואחד מאיתנו. היא שאלה על הרקע של הורינו, מה הם היו רוצים עבורנו.

שאלו את יהודית ואותי האם הורינו היו דתיים אורתודוקסים וענינו בחיוב. בסופו של דבר, נשלחנו למושב בשם שדה יעקב. זה היה ישוב מודרני אורתודוקסי ציוני. הם היו דתיים, אבל לא כמו החסידים היהודים עם הזקנים והפאות. רובם היו מגולחים והם היו מאד ציוניים, אנשים מאד מסורים. שם גם הלכתי לבית ספר ולמדתי עברית. זה היה חדש. חלק מאיתנו למדו עברית כתובה עוד בפולין, אך אף אחד מאיתנו לא ידע לדבר.

חברי מאותה תקופה היה יעקב פינקלשטיין, ילד מבוגר ממני בשנה. הקשר הראשון בינינו היה משחק השחמט כאשר היינו באוניה לקאראצ'י. איכשהו נקלענו לקרב אגרופים ממנו יצאתי עם אף מדמם. לאחר המריבה הזו התחלנו ידידות שנמשכה שנים רבות. בילינו יחד שעות בדיבורים ועמדו זה לצד זה – למרות שאני חושב שבמיוחד יעקב הגן עלי בחודשים הראשונים. ליעקב גם הייתה אחות, זהבה, שנהייתה חברתה הטובה ביותר של אחותי יהודית. יעקב היה הרבה יותר מנוסה ממני וידע לנצל כל מצב לטובה. אבל זה היה מעניין: מצד אחד, הוא יכול היה לנצל אחרים בערמה כמעט צינית; מצד שני, בשבילי הוא תמיד היה חבר נאמן ביותר.

בפנימייה בירושלים, יעקב גילה שהיה טלפון, משהו בלתי ידוע לנו הילדים באותו זמן. הוא רצה לנסות להשתמש בו ולראות איך הוא עובד. הוא חיפש בספר הטלפון ומצא מספרים של ארגונים דתיים ובתור בדיחה התקשר אליהם וסיפר להם שאנחנו עוברים שטיפת מוח ושמכריחים אותנו לוותר על אמונתנו הדתית. הוא ביקש את עזרתם. זה היה סוג התעלולים שלנו.

יעקב וזהבה אחותו נשלחו למושב שדה יעקב יחד עם יהודית ואיתי. עדיין הייתי עצבני ולא מצאתי את מקומי, כך שנתקלתי בדי הרבה בעיות. ראשית הייתי אצל משפחה אחת, אך לא הסתדרתי עם האם. הועברתי למשפחה אחרת, אך שם היה לי עימות עם אחד השכירים. הוא ניהל את המשק בפועל מכיוון שבן המשפחה לחם בכריגדות העבריות. השכיר היה פליט הונגרי בשנות הארבעים לחייו. הוא היה גבוה, חזק, איכר טוב – והוא היה מאד דתי.

בחודש שקודם לראש השנה, בזמן הסליחות, אנשים דתיים משכימים קום בבקרים

על מנת להתפלל תפילת שחרית מיוחדת לבקש מחילה על עוולות שיתכן וגרמו במהלך השנה. האיש הזה ניסה להכריח אותי להתעורר מוקדם מאד, בשלוש או ארבע לפנות בוקר וללכת איתו לבית הכנסת. ביום הראשון, סירבתי לקום. למחרת הוא שפך עלי מים קרים כדי להעיר אותי, אך עדיין סירבתי. כשישבנו לאכול בערב אותו יום הוא אמר: "עכשיו יוסף, מחר אם לא תקום, אעשה זאת שוב". נתקפתי זעם, היה לי סכין ביד וזרקתי אותו עליו. איבדתי את העשתונות לגמרי. נתתי לעצמי ליפול לרצפה ועשיתי הצגה שלמה. צעקתי: "אתה לא אבא שלי, אין לך זכות לעשות לי כלום" הם נבהלו מאד. בסופו של דבר נרגעתי, אך מאותו רגע הוא לא דיבר איתי יותר. המשכתי לעזור במשק, אך הוא התעלם ממני.

מדוע התמרדתי כנגד הדת היהודית? אני חושב שבאופן חלקי בגלל שבדמיוני הצטיירה תמונת האל הקפדן שיעניש אותנו. הרגשתי אשם במותה של אמי ועל שנטשתי את אבי בברית המועצות. פחדתי.

בכל מקרה, רובנו היינו בלתי מרוצים במושב. לאחר 8 חודשים, שלחנו משלחת לירושלים והבענו את חוסר שביעות רצוננו. הם החליטו לשלוח את הבוגרים יותר ולהשאיר את הצעירים. אני הלכתי עם הבוגרים, בני ארבע עשרה עד חמש עשרה לבית הספר החקלאי במקווה ישראל. כך שיעקב ואני עזבנו את שדה יעקב, אבל יהודית וזהבה נשארו שם במשך כשלוש שנים.

## 9. בית הספר החקלאי



יוסף ויעקב

נאמר על מקווה ישראל שהוא היישוב הציוני הוותיק ביותר בארץ, למרות שהיו יהודים שחיו בין הערבים לפני כן. צ'רלס נטר, פילנתרופ יהודי מצרפת ייסד אותו בשנת 1870 כדי להכשיר אנשים צעירים בחקלאות. יישוב זה הפך מאוחר יותר לבית הספר החקלאי הידוע ביותר בכל המזרח התיכון. מלבד הלימודים, המשק הנרחב כיסה את כל תחומי החקלאות: רפת עם שישים עד שמונים פרות, כבשים ומטע עם מינים רבים של עצי פרי. היה להם אפילו גן בוטני עם צמחים נדירים לרוב.

בבית הספר היו שתי חטיבות: החטיבה הדתית שבה היו בעיקר תלמידים עולים כמונו והחטיבה החילונית שבה למדו בעיקר בני קיבוצים ומושבים. היהודים החילוניים הללו היוו את רוב האוכלוסייה היהודית בישראל באותו זמן. שתי החטיבות חיו בנפרד ולמדו בכיתות נפרדות למרות שהיה זה בית ספר אחד.

ילדי טהרן היו ביחד בקבוצה בתוך החטיבה הדתית. הלימודים נמשכו שנתיים. בשנה הראשונה לכל תלמיד ניתנה הזדמנות לעבוד בכל ענפי החקלאות ובשנה השנייה יכולנו להתמחות בענף אחד במשך חצי שנה ובענף משני אחר במשך שלושת החודשים הנותרים.

המורים שלנו היו גם מדריכינו וניסו לעזור לנו. רובם היו יהודים אורתודוקסיים מודרניים מקיבוצים דתיים. אני הקשיתי עליהם את החיים – הייתי חסר מנוחה ופעמים רבות הפרעתי בשיעורים. באותו זמן התחלתי לשאול שאלות רבות, גם לגבי האמונה.

מצד אחד, עדיין מרדתי ברעיון האל הקפדן, אך במקביל התחלתי להתמודד גם עם מה שקרה בשואה – לשאול מדוע אלהים הניח לכל זה להתרחש. חלק מהילדים האחרים הגיעו כמעט ישירות ממחנה הריכוז של בוכנוואלד. הם התחילו לספר לנו על מה שקרה בגרמניה. ילדים אלה היו בני גילנו, אולי אפילו צעירים יותר, אך הם נראו כמו זקנים: איך שהם דיברו וההתנהגות שלהם. כולנו הזדעזענו מהמפגש איתם.

בראשית שנת 1944 בערך באפרייל, כל הכיתה שלנו ממקווה ישראל יצאה למחנה עבודה בטירת צבי, קיבוץ דתי בעמק בית שאן: גרנו באוהלים ועבדנו שם כחודשיים. יום אחד עמדתי בתור לקבל אוכל ונכנסתי בשיחה עם נער שהיה מספר שנים מבוגר ממני, אולי בן שמונה עשרה או עשרים. כשסיפרתי לו שאני מפרנקפורט ששמי היה נאכטי, הוא אמר שהוא מכיר את משפחתי. שאלתי לשמו וכשענה לי, מיד אמרתי: "אני זוכר אותך, אתם הייתם בעלי חנות הממתקים! היא הייתה מעבר לפינה מאיפה שגרנו" הוא אישר. זה היה מפגש מדהים, כי לא הייתי יותר מבן ארבע כשעזבנו את פרנקפורט.

זו הייתה החוויה הראשונה של חיי קיבוץ בשבילי, אבל לא התרשמתי במיוחד באותו זמן. הייתי שקוע בניסיונותי להתמודד עם חוויות המלחמה, עם הזיכרונות מרוסיה ומאיראן. כשסיפרנו על מה שעבר עלינו ברוסיה, אנשים פשוט סרבו להאמין. הם לא רצו להאמין למה שסיפרנו להם. הייתה סימפטיה עצומה כלפי ברית המועצות, מכיוון שהם נלחמו בהיטלר. מלבד זאת רוסיה הסוציאליסטית הייתה בעיניהם מופת.

כשחזרנו למקווה ישראל, חלק מהתלמידים התחילו קבוצת הכשרה, במטרה להקים קיבוץ. בסופו של דבר הם הצטרפו לקיבוץ כפר עציון, דרומית לירושלים. (במהלך מלחמת העצמאות של ישראל, הלגיון הירדני כבש את הקיבוץ שלהם, כך שרבים מהם איבדו את חייהם מאוחר יותר או נפלו בשבי.) חלק מחברי לכיתה היו בקבוצה הזו, אך אני התנגדתי לה. לא יכולתי לקבל את הדתיות שלהם והייתי פשוט מרדני מדי.

בערך באותו זמן, החלטתי במודע לחזור בשאלה לגמרי. אמרתי שאיני מאמין באלוהים. לא האמנתי בכוח על טבעי, לא התכוונתי לקבל שום דבר שלא יכולתי להבין בשכלי. היו לי הרבה שאלות והתווכחתי בלהט בכיתה.

כשהתקרב יום כיפור, כולם בקבוצה הדתית התכוונו לצום, אך כתוצאה מהרגשתי באותו זמן, החלטתי כבן חמש עשרה לשבור גם מנהג זה. זה לא היה עניין של מה בכך: בקרב אנשים דתיים, יום כיפור הוא חוויה רבת עוצמה. אך אני החלטתי לא לצום ביום כיפור, אני אדליק אור ואשתה מה שארצה. יותר לא יהיה לי חלק בכל זה. כשהרגשתי שמשוהו הוא נכון, הייתי חייב לפעול לפי זה – לא רק לדבר על זה – לשאת בתוצאות.

הייתי די בודד באותה תקופה, מלבד חברי יעקב. יעקב היה כיתה מתחת, אך עדיין היינו יחד ודיברנו זה עם זה רבות. החלטנו שכאשר נסיים את הלימודים. נצא יחד לחיים ונעזור זה לזה. אך יעקב היה יותר מעשי ממני. גם הוא הפך לחילוני, אך הוא רק רצה להעביר את זה בחברה. הוא לא נלחם במערכת כמוני. אני עשיתי לעצמי חיים קשים בהליכתי אחרי האידאלים שלי.

בנקודה מסוימת הייתי אפילו אלים כלפי אותה קבוצה הכשרה שרצתה ללכת

לקיבוץ. חיינו יחד במעונות, אך הנערים האחרים התקבצו יחד והתעלמו ממני. יום אחד, ניגשתי אל אחד ממנהיגיהם והכיתי אותו בזעם. הוא לא ציפה לשום התקפה ולכן היה בהלם מוחלט. לאחר מכן שמעתי שהם מתכוונים להתנקם בי. חברים אחדים מצאו דרך להסתיר אותי בחלק החילוני של מקווה ישראל. נשארתי שם כמה לילות עד שהעניינים נרגעו. אך בבית הספר השתכנעו שיש לי השפעה רעה. הם הצליחו להביא לכך שאעזוב מרצוני. זה היה רק מספר חודשים לפני סיום הלימודים.

הם מנעו מיעקב וממני לבלות זמן ביחד. יעקב נשאר בבית הספר, אך המשכנו להיפגש בחסות החשכה. היינו הולכים יחד והחלטנו לדבוק זה בזה. אני אצא ואחפש עבודה, ארוויח כסף ואז הוא יצא ויחד נצליח בחיים. נחלוק את הכנסותינו. לאף אחד מאיתנו לא היה עניין בחקלאות. הוא רצה להיות חשמלאי, מה שבאמת נהיה בסוף.

היה עוד נער פולני במקווה בשם בנימין בודנר, שברח מרכבת בדרך למחנה ריכוז ואז מצא את דרכו לישראל. גם הוא היה בלתי מרוצה בבית הספר ודיברנו על עזיבה. הוא סיפר לי על הפלמ"ח, יחידת העילית של ההגנה, צבא ההתנגדות היהודי. הוא חשב שעלינו להתגייס ליחידה זו, אז הלכנו יחד. אולי חשבתי שיש בזה איזה זוהר, אך לא הייתה לי הרבה מוטיבציה. הוא התקבל ואני לא. אני לא יודע מדוע נדחיתי, אך הייתי מאד מתוח וגם שנה צעיר מבנימין. מאוחר יותר, הוא נהרג בימים האחרונים של מלחמת העצמאות. אביו שרד את מחנה הריכוז ובא לישראל רק כדי למצוא שבנו נהרג.

במקווה ישראל, הכשירו אותנו בשימוש בנשק. לימדו אותנו להרכיב רובים ואקדחים. התאמנו בירייה במטווח. למדנו איך לטפס ולקפוץ מעבר לבתים וביצענו תרגילים כאילו שאנחנו תחת התקפה. אפילו יצאנו יחד למדבר ועשינו אימונים צבאיים שונים. באותו זמן היו בעיות רבות עם הבדואים. הם השתמשו הרבה במקלות כנשק, כך שלמדנו איך להלחם עם מקלות – איך להכות ואיך להתגונן. עקב אימונים אלה, כבר הייתי חבר בלתי רשמי בהגנה, אך כאשר עזבתי את בית הספר איבדתי את הקשר איתם באותה עת.

## 10. החיפוש מתחיל



דודה אלזה, יהודה, דוד חיים שמחה, שמואל

כאשר עזבתי את מקווה, חיפשתי עבודה. אחד הדברים בהם התמחיתי במקווה היה העבודה ברפת. בעזרת המלצה מבית הספר, קיבלתי עבודה ברפת לא רחוק מתל אביב. בעל הרפת הוביל חלב לתל אביב עם סוס ועגלה. אנשים התחילו את יום העבודה מוקדם כדי להימנע מעבודה בשעות החום, כך שהוא היה צריך לספק את החלב מוקדם בבוקר כאשר האנשים עדיין היו בבית. בקיץ הייתי קם באחת לפנות בוקר כדי לחלוב את הפרות. בחורף שעת החליבה הייתה שלוש לפנות בוקר. הוא נתן לי חדר, כלכלה ושכר סמלי. זו הייתה העבודה הראשונה שלי והייתי מרוצה להיות ברשות עצמי.

עבדתי ברפת כארבעה חודשים ובתחילה הכל היה בסדר. אבל אז היה לי עימות עם אשת הרפתן והייתי צריך לעזוב בחפזון. אמרתי לה שלא אוכל לעבוד עבורה, ושוב הייתי בחיפוש אחר עבודה.

היו לי כמה קרובי משפחה בישראל. דודי, חיים שמחה, אחיה הצעיר של אמי

שהיה קרוב מאד אליה. בשל אהבתו אליה, היה לו רגש מיוחד גם עבורי. הוא ראה ברשימה של ילדי טהרן שאחותי ואני באים וכך כאשר הגענו לעתלית, הוא בא לחפש אותנו. כשהיינו על האוטובוס לפני היציאה לירושלים, הוא הופיע לפתע לצידו ודיברנו דרך החלון. הוא היה אדם כזה, חם ומסור. כמובן שהוא שאל על אמי, אבל לא הייתי מאד רגיש. אמרתי לו שם באותו רגע שאינה בחיים עוד. הוא היה המום.

ביתם של דוד חיים ודודה אלזה היה למעין בית שני עבורי. בכל חופש שהיה לי ממקווה או מהמושב יכולתי לבוא ולהתארח. הרגשתי בבית שם והם קיבלו אותי כבן. חיים שמחה היה אדם מיוחד ורחב אופקים. הוא היה דתי, אבל בין מכריו נחשב לאדם פתוח ומעמיק. הוא היה מכובד ואנשים היו באים להתייעץ עמו בעניינים פרטיים או כדי לפתור בעיות ביישוב.

אפילו יותר מחיים שמחה, היה זה בנו שמואל שהשפיע עלי רבות. שמואל היה מבוגר ממני בחמש שנים, אבל תמיד התייחס אלי כאל חבר ושווה ערך. כאשר עזבתי את הרפת, פניתי אליו לעזרה. לא איבדתי רק עבודה, אלא גם את מקום מגורי. לשמואל הייתה דירה משלו בתל אביב; הוא נתן לי לגור איתו ועזר לי למצוא מקום משלי. הוא חלק איתי בכל ולא עשה מזה עניין גדול. הנדיבות הזו הרשימה אותי מאד.

בהיותי שם פגשתי גם רבים מחבריו. שמואל היה מן הסתם חלק מאחת מהמחזרות שהוקמו כדי להלחם בבריטים. כאשר התחילו פעולות הטרור כנגד הבריטים, הם התנפלו על כל מי שהיה לו קשר לקבוצות המחזרות. שמואל נעצר, אבל אני לא חושב שהם מצאו משהו נגדו. הוא נשלח למחנה מעצר כמו רבים אחרים, אבל אז שוחרר כאחד מהשמות ברשימת התומכים. הוא היה במעצר בית והיה עליו להתייצב במשטרה כל יום. באותו זמן, רבים מחבריו היו באים אליו הביתה לבקר אותו.

במשך שנים לאחר מכן היו לי דיונים רבים מאד עם שמואל וחבריו ששינו את הדרך בה ראיתי את החיים. שמואל לא חי בשביל עצמו. הוא עורר בי את השאיפה לחזון גדול יותר, לחשוב על הצרכים של האחרים ועל העולם כולו.

באותו זמן גם התחלתי לקרוא ולחשוב, במיוחד על המאבק לצדק ולאחווה, על משמעות החיים – שעלינו להיות בשביל משהו מעבר לעצמנו. למדתי עברית כאשר הייתי בן ארבע עשרה או חמש עשרה ואני לא זוכר שקראתי ספרים לפני כן, אבל עכשיו הייתי הולך לספריה לעתים תכופות, קראתי את כל ספריהם של טולסטוי ודוסטויבסקי שתורגמו לעברית. קניתי וקראתי את "החטא ועונשו" בלילה אחד. לא יכולתי לעכל את כל זה בבת אחת, אבל משהו מזה נשאר איתי. הסופר הצרפתי, רומאן רולנד, השפיע עלי רבות ברעיונותיו על אחווה וצדק חברתי – במיוחד סיפורו על אנטואנט ואוליבייר, שני יתומים שתמכו זה בזה בזמנים קשים. משם שאבתי השראה למאמצי לחבור ליעקב, שבאותו זמן כבר עזב גם הוא את מקווה ישראל ומצא עבודה.

בסופו של דבר מצאתי דיור ועבודה ויעקב הצטרף אלי. הרווחתי 20£ בחודש והיו לי הוצאות קיום בסכום של 10£, כך שיכולתי לחסוך את 10£ הנותרים. חלקנו את כל שכרנו בקופה משותפת. אני לא דאגתי בקשר לכסף, אבל יעקב היה יותר זהיר. לבסוף ויתרנו על הקופה המשותפת וחילקנו את הכסף שווה בשווה בין שנינו כך שלא היה לאחד יותר מלשני.

עבדנו קשה, אבל גם בלינו ביחד. פעם אחת יעקב התרברב שהוא יכול לאכול שני תריסרי ביצים בבת אחת, אבל אני לא האמנתי לו. התערבתי איתו שאם הוא יאכל 24 ביצים, אני אשלם עבורן. הוא הסכים ברצון, אז הלכנו לחנות לקנות אותן. הזמנתי ביצים גדולות במיוחד ולחם – אז כבר התחלתי לדאוג. יעקב אכל את הביצים, את הלחם ואת הכל. הפסדתי בהתערבות!

במשך כל אותו זמן, כשהייתי בן שש עשרה ושבע עשרה, התלבטתי בשאלות לגבי משמעות החיים. מה התכלית של כל זה? לא הייתה לי אמונה, אבל לא הסתפקתי בחיים למען עצמי. יעקב היה עסוק בניסיונותיו להרוויח משכורת טובה ולהנות מהחיים. אני לעומת זאת, לא ראיתי את הטעם בחיים של עשיית כסף ורכישת שם. ראיתי שזה לא מה שעושה אנשים מאושרים. המשכנו לגור יחד, אבל לאט לאט התרחקנו זה מזה.

במקום זאת, התחלתי להתקרב לשמואל ולחבריו. במיוחד אני זוכר את ישעיה וחנה, זוג מאורס איתם דנו בנושאים שונים. בחנו את היתרונות היחסיים של הקפיטליזם, הסוציאליזם והקומוניזם. לנושאים אלה הייתה נגיעה מיוחדת אלינו כשהשבנו על המצב הפוליטי בישראל – המפלגות השונות והאידיאולוגיות שהפרידו בינהן.

שמואל השפיע עלי גם בנושאים של מוסר אישי. הוא היה מופת לדאגה מעשית לאחרים, אבל הוא גם אָתגר אנשים באופן ישיר בכל פעם שהיה חשד של הומור שלא במקומו או צל של חוסר צניעות. ביחסו זה הוא גרם לי לחשוב על הערכים שלי בתחום המיני. הוא לימד אותי את המשמעות של שמירה על כבודם של אחרים ובמיוחד כלפי נשים. פשוט מהשהות בחדרו נפתחו אופקי מעבר לדברים הבסיסיים כמו להשיג עבודה ולהיות מקובל על ידי אחרים. התחלתי להסתכל מעבר לענייני היום-יום הטרוויאליים ולשאול את עצמי למען מה אני רוצה לחיות.

רציתי לחיות למען מה שנכון, ללא חשיבות למחיר. אבל יחד עם זאת נקרעתי לשניים. הרגשתי חלש וחסר יכולת לממש את האידיאלים שהצבתי לעצמי, אך בתוך תוכי ידעתי שלא אוכל לוותר על השאיפה הזו. יתכן שזה קשור לשורשי: הקריאה להגשים את החזון הנבואי של אחווה. אני מאמין שאותו חזון טבוע עמוק בלב היהודי.

בו זמנית, המצב הפוליטי בארץ, העסיק אותי רבות. עדיין ניסיתי להתמודד עם מה שקרה בשואה. המלחמה הסתיימה וניצולים רבים רצו לבוא לארץ, אך הבריטים מנעו את כניסתם. שמענו תמיד בחדשות על ספינות מעפילים שנתפסו על ידי הבריטים – אלפי אנשים נדחו. הם נלקחו לקפריסין וחלקם נשלחו חזרה לאירופה. שנאתי את הגרמנים, אך עם תום המלחמה, שנאתי הופנתה יותר ויותר כנגד הבריטים.

באופן ראוי לציון, לא ראיתי את הערבים כאויבים – רק את הבריטים. זו הייתה השקפה נפוצה: אנשים רבים עלבו בחיילים הבריטים בצעקות והמחותרות השונות תקפו אותם. הצבא הבריטי עבר בעיירות בטנקים ותחנות המשטרה שלהם היו כמבצרים מוקפים גדרות תיל.

באותו זמן, הייתי משוכנע שאנשים יכולים להיות מאושרים רק אם יחיו יחד בהרמוניה עם אחרים. חלמתי על חברה אידאלית בה אנשים יחיו בשלום. ידעתי

שלשנאה אין מקום בעולם כזה ולמרות זאת, לא יכולתי לשכוח את השואה. רציתי להקדיש את חיי למאבק למען הישרדות עמנו. הייתי מוכן להלחם בבריטים בכל האמצעים.

בעזרתו של שמואל, מצאתי עבודות מזדמנות בתל אביב ובסביבותיה. טאטאתי רחובות, חפרתי בורות, תיקנתי כבישים ועשיתי עבודות שיפוץ שונות בבניינים. זו הייתה עבודה פיזית קשה. אז פגשתי בקבוצה שעשתה עבודות דומות עבור העיירה עם פרד ועגלה והצטרפתי אליהם. הרווחתי בערך £1.7 ביום ועבדתי שישה ימים בשבוע, כך שזה היה שיפור מבחינתי. ביום שישי, עם קבלת משכורת השבועית, הייתי הולך בדרך כלל לקנות ספרים. קראתי רבות גם בעיתונות, תוך ישיבה בבתי קפה עם עמיתי לעבודה בהמתנה למטלה הבאה. התעניינתי בכל מה שקרה במחצרות, אך באופן כללי חדשות היום הרגישו אותי יותר ויותר, עד שהרגשתי שאני חייב לפעול.

## 11. לחימה למען המולדת

היו שלושה ארגוני מחתרת ציוניים בארץ באותה תקופה. הראשון היה ההגנה, שמאוחר יותר הפך לצבא הישראלי. הארגון (הארגון הצבאי הלאומי – האצ"ל), שהיה יותר רדיקלי ולאומני, ושאף לייסד את מדינה ישראל על שתי גדות הירדן. רבים מהם נעצרו על ידי הבריטים וחלקם הוצאו להורג בשל פעולות טרור כנגד הבריטים. הייתה גם קבוצה קטנה יותר בשם לח"י (לוחמי חרות ישראל). הבריטים קראו לה קבוצת שטרן, על שם מייסדה, אברהם שטרן. קבוצה זו ראתה את הבריטים כאויבים העיקריים ותקפה מטרות בריטיות, הן צבאיות והן אזרחיות, בכל מקום אפשרי.

מכיוון שלא הייתה לי משפחה בישראל, רציתי להקדיש את חיי ללחימה עבור הישרדות העם היהודי. נמשכתי לקבוצת שטרן ורציתי להצטרף לשורותיהם, אך לא יכולתי למצוא איש קשר. פעם אחת הצלחתי ליצור קשר עם הארגון. הובלתי בסודיות רבה לאתר בניה אי שם וסונוורתי כך שלא אוכל לזהות את מתשאליו בעוד הם יכולים לראות אותי. "אתה יודע מהי מטרת הארגון?" שתקתי. לא משך אותי כל כך הרעיון של שאיפה לאומית גדולה. מחשבתי העיקרית הייתה שעלינו להלחם כנגד האימפריאליזם הבריטי. כך ששתקתי ולא ידעתי מה לענות. מלבד זאת לא רציתי להצטרף אליהם, רציינה יהודית על שתי גדות הירדן. האם אתה מסכים עם מטרה זו?" אמרתי שאני מסכים. אבל היה ברור שנכשלת. הייתי בן שבע עשרה באותו זמן.

בנובמבר 1947 חלוקת הארץ למדינה יהודית ומדינה ערבית הובאה להצבעה בפני האו"ם. הייתה צפייה מתוחה בארץ. אני זוכר אנשים רבים עומדים ברחובות תל אביב ומקשיבים למהלך ההצבעה ברדיו. ההצבעה נמשכה ונמשכה ובסופו של דבר הלכתי לישון. גרתי כשלושה קילומטרים ממרכז העיר, אך באמצע הלילה שמעתי מהומה, הבנתי שההצבעה הסתיימה לטובתנו, קמתי והצלחתי לתפוס מוניית לתוך תל אביב. העיר הייתה באופוריה. אלפי אנשים יצאו לרחובות, חלק מהחנויות נפתחו והציעו שתייה בחינם. אנשים חגגו. הם רקדו במעגלים במרכז העיר.

הייתי בתל אביב כל אותו לילה. בשש או שבע בבוקר הגיעו הדיווחים על הנפגעים הראשונים. אוטובוס שנסע מירושלים לתל אביב הותקף והיו הרוגים רבים. רוב היישוב היהודי הסכים לחלוקת הארץ, אך רוב הערבים לא הסכימו לה. הם הרגישו מרומים וכמובן שהיוו את רוב האוכלוסייה בישראל באותו זמן. הם הרגישו שכל הארץ שייכת להם, ושנחננו, הנמצאים שם כזרים, גוזלים חלק מאדמתם. מאותו זמן התחיל העימות בעוז. הבריטים קיבלו את החלטת האו"ם והסכימו לפנות את הארץ עד ה-15 במאי 1948.

בתקופת הביניים מנובמבר 1947 ועד מאי 1948, קבוצות המחתרת השונות התחילו בפעילות נמרצת. באותו זמן כבר הייתה רוב הלחימה בין היהודים לערבים. הבריטים התכוננו לפינוי ובאופן כללי הניחו למאורעות להתרחש. מדי פעם הם התערבו לטובת צד זה או אחר. רוב שנת 1948, קבוצות יהודיות וערביות נלחמו

ברחבי הארץ כדי להשתלט על ערים שונות ועל תחנות המשטרה הבריטיות לשעבר. רצייתי להשתתף במאבק המזוין. לעולם לא נוכל לקבל שוב שמיליונים מבני עמנו יובלו כצאן לטבח כפי שקרה בשואה. נלחם למען ארץ ישראל ונייסד בית לאומי בטוח לעם היהודי. בפברואר, הצלחתי להתגייס להגנה והשתתפתי במספר קרבות עד להפסקת האש.

לא ידעתי באותו זמן שאבי חזר בבטחה לגרמניה. הרגשתי שעדיף שאני אמות למען מטרה כזו מאשר שמישהו אחר יעשה זאת, מישהו שיש לו הורים ומשפחה, לכן ניסיתי תמיד להתנדב בצבא למשימות שנראו מסוכנות. מתוך הלך מחשבה זה, הוכשרתי בשימוש במוקשים ושאר חומרי חבלה. לא הייתי מומחה גדול בתחום, אך הייתי ביחידת החבלנים של חטיבת "אלכסנדרוני" בגדוד 33 של הצבא.

בערך במאי 1948 הצלחתי ליצור קשר עם קבוצת שטרן. זומנתי למחנה סמוך, היכן שרואיינתי בעיניים מכוסות. סיפרתי להם את דאגתי לגבי האימפריה הבריטית – שהם לא יניחו לעולם להקים מדינה יהודית עצמאית וחופשית. הם קיבלו אותי והצטרפתי ללחימה בשורותיהם, אך עם הכרזתה של מדינת ישראל מספר ימים מאוחר יותר, התבקשנו לחזור ליחידותינו הצבאיות.

היינו מעורבים בתקריות רבות, אך הרצינית ביותר הייתה בעיירה בשם כפר סבא. חלק מהעיירה היה יהודי וחלק ערבי. על היחידה שלנו הוטל לכבוש את החלק הערבי. נשלחנו לטמון מוקשים ולהגן על הכביש מהעיירה הסמוכה, קלקיליה, ולמנוע אל כניסתן של תגבורות ערביות. ההתנגדות הערבית הייתה עזה בהרבה מהמצופה. בתוך דקות, רבים מאנשינו נהרגו או נפצעו. אני זוכר בהירות את רעי לנשק גוססים לעיני. המפקד הורה לנו לנטוש את הגבעה ולסגת למטע סמוך. אלה מאיתנו שלא נפגעו ניסו לעזור לפצועים. תחת אש כבדה, הצלחנו להעביר חלק מהפצועים למקום בטוח יחסית, אך היינו מוקפים בערבים ומנותקים מיתר הכוח. מפקדנו החליט לקחת קבוצה קטנה חזרה לכפר סבא כדי להביא תגבורת. אני יצאתי איתם כדי להוביל אותם בין המוקשים שהטמנתי. בזמן שנעדרנו, הערבים התקיפו; הם הרגו את החיילים הפצועים והתעללו בגופות. אני הרגשתי נקיפות מצפון על שנטשתי אותם שם, למרות שלא היה דבר שיכולתי לעשות כדי להציל אותם. כולנו היינו מזועזעים מחוויה זו, אך רבים נמלאו זעם וחיכו להזדמנות להתנקם.

מספר ימים או כשבוע מאוחר יותר היינו בפעולה בניסיון לכבוש את הכפר טנטורה. הוא היה כשלושים קילומטרים דרומית לחיפה, קרוב לים. לאחר לחימה עזה, הצלחנו להשתלט על העיירה. היו שמועות שגברים מהכפר נרצחו כנקמה על הטבח בכפר סבא. אני לא ראיתי שום הריגה, אך אפילו לשמועה בפני עצמה הייתה השפעה עלי. רצייתי להלחם על הזכות לחיות בארץ זו. הייתי מוכן להלחם ברצון כנגד צבאות מצרים, ירדן וארצות ערב האחרות. הייתי מוכן להקריב את חיי כדי להבטיח את קיומה של מדינת ישראל. אך הפחידה אותי הקלות שבה שנאה אכזרית ונקמה צמאת דם יכולות להשתלט על לבם של בני אדם.

כמובן שלא היה זמן לחשוב באופן מעמיק על דברים כאלה. באותו זמן, חשבתי רק על איך לעשות יותר. ביחידה שלי היה צעיר בשם שמואל גטר, הוא היה חבר בקבוצה

שהתכוננה להקים קיבוץ ורצה לחזור ולהצטרף לקבוצה זו שהשתייכה לפלמ"ח, יחידת עילית של הצבא. אני מצידו השבתי שאראה יותר אקשן עם הפלמ"ח. עזבנו את היחידה יחד ומצאנו את היחידה שבה שרתו חבריו. לא רציתי להגיד להם ששמי יוסף נאכט, מכיוון שאז היו מגלים שאני שייך ליחידה אחרת, ולכן מסרתי את שמי כיוסף בן אליעזר, שם אמיתי גם הוא, שכן שמו של אבי הוא אליעזר. זו הייתה הברקה של רגע ואני נושא שם זה עד היום.

בזמן שרותי בפלמ"ח, הייתי בעיקר עם שמואל וחבריו. צעירים וצעירות אלה חלקו בכל. למרות שהיו בצבא, הם חיו בשיתוף בתוכו. הנשים דאגו למחסן הבגדים; יכולת לקחת בעצמך את הבגדים להם נזקקת ואז להחזיר אותם לכביסה.

היחידה שלנו הייתה מעורבת מאד בכיבוש לוד, ליד תל אביב. גם כאן, אמונתי בטבע האדם, ספגה מכה קשה. לאחר כיבוש העיר, הייתה לחימה ברחובות, אך אז באופן בסיסי כל האוכלוסייה הערבית נדרשה לעזוב. אני זוכר באופן ברור את הטורים הארוכים של הפליטים – גברים, נשים וטף מגורשים לקראת עתיד לא בטוח. בנקודה מסוימת היחידה שלי ביצעה חיפוש על העוזבים בניסיון למצוא נשק חבוי ודברי ערך. האווירה הייתה מתוחה וחלק מעמיתי נהגו בערבים באופן קנטרני. ברגע זה, חזרתי בדמיוני למה שקרה לי כילד בן עשר שגורש מביתו בפולין. אך כאן התפקידים התחלפו. אחד מחברי לנשק הכה פלשתיני בכת הרובה שלו ואני נזכרתי בחייל הגרמני שהכה את אבי באותה צורה. הזדעזעתי עמוקות: כיצד יתכן שאנשים נוהגים כך זה בזה?

ראיתי שניים מהחיילים שלנו – בעצם שני נערים – לוקחים ערבים אחדים ודורשים מהם לחפור קבר. הם הורו להם לרדת פנימה וכיוונו אליהם את רוביהם. כמה מאיתנו צעקנו עליהם והם הניחו לערבים ללכת, אך אני הייתי המום מכך שהיינו מסוגלים לעשות אותם דברים שנעשו בעבר על ידי עמים אחרים. הייתי מבולבל. רציתי להלחם למען מדינת ישראל, אך רק מכיוון שנלחמנו על חיינו, לא כדי לפגוע באנשים באופן נבזי. צעירים אלו לא היו עושים את מה שעשו בנסיבות רגילות, אך היינו במצב שבו הסטנדרטים המוסריים נדמו כנזרקים לרוח.

במהלך אותו זמן ניסיתי לעזור לגבר ערבי שהוכרח לחפור שוחות עבורנו. הוא דיבר מן הסתם מעט עברית, מכיוון שאני זוכר שאמר לי שהוא ספר. אמרתי לו ללכת הביתה, אך הוא איבד את משפחתו בהמון שברח מהעיר. שוב נזכרתי כיצד נאלצה משפחתי לעזוב את רוזוואדוב והרגשתי כורח לעזור לו. עברתי איתו ברחובות הצרים של לוד נושא את הסטן החצי אוטומטי שלי. זה היה מעשה מטורף בעצם, להסתובב לבד ככה; בקלות יכולתי להרג. בכל אופן, חצינו את העיר ובסופו של דבר מצאנו את משפחתו עם חפציהם עמוסים על עגלה רתומה לסוס. ליוויתי אותם בבטחה עד ליציאתם מהעיר, אך אין לי מושג מה קרה להם לאחר מכן. היו הרבה סבל וברוטליות, אך היו גם רגעים בהם שלטה חמלה.

זמן קצר לאחר הפעולה בלוד חליתי באופן די רציני. בתחילה לא ידעתי מה לא בסדר איתי, אך בסופו של דבר הרופאים אבחנו שאני חולה במלריה. באותו זמן כבר הייתי תשוש לגמרי, בקושי יכולתי לתפקד. אחרי מספר שבועות של טיפול בכינין

בבית החולים, יכולתי להזור ליחידתי, אך הדברים השתנו. הוכרזה הפסקת אש ולא הייתה לחימה פעילה – לפחות באותו זמן. האווירה ביחידה גם היא השתנתה. תמיד הייתה תחושה חזקה של רעות; המפקדים והפיקודים היו כולם יחד. אבל עכשיו, הצבא הישראלי התחיל להתארגן והושם דגש חדש על משמעת צבאית רשמית. תרגילי הכשרה היו נוקשים ומכנייים. בכל מקרה, כבר לא הייתי כל כך קרוב לחברי ביחידת הפלמ"ח, אז חזרתי ליחידתי בחטיבת אלכסנדרוני. כמובן שנעצרתי באשמת נפקדות, אך המפקדים נהגו בי בסלחנות, מכיוון שחיפשתי פעילות קשה יותר. התחננתי להצטרף מחדש ליחידת החבלנים שהייתה בדרכה לפעולות בנגב. זה היה לקראת סוף שנת 1948 והלחימה הכבדה האחרונה של המלחמה.

שני יישובים בנגב עדיין היו תחת שליטה של יחידות מצריות בפיקודו של גאמל עבדול נאצר, שמאוחר יותר היה לנשיא מצרים. ליחידת החבלנים שלי היה נשק חדש שעדיין לא נוסח: להביור. היו לנו כמה מהם, אך זה היה מסוכן, במיוחד מכיוון שאף אחד מאיתנו לא ידע איך להשתמש בהם. אחד מהם ניתן לנער בשם דוד. הוא היה מיוחד וידעתי שהוא בן יחיד. התנדבתי לקחת את הלהביור ממנו והמפקד הסכים להחלפה. באופן טרגי, דוד נהרג בהתקפה הראשונה נגד עיראק אל-מאנשייה. בעוד אני נושא את הלהביור הכבד וחסר התועלת כל הלילה בגשם שוטף.

לעתים הרגשתי אשמה: אולי דוד היה נשאר בחיים אם לא הייתי מחליף תפקידים איתו. מצד שני, אני אסיר תודה לנס שהשאיר אותי בחיים, למרות כל אותן פעמים שבהן הסתכנתי באופן מכוון. מכיוון שהייתי בדרך כלל ביחידת החבלנים, מעולם לא הרגתי מישהו פנים אל פנים, אך נרדפתי על ידי זכרם של חברי לנשק שמתו בקרב. רגשות אשם על מותה של אמי וגורלו הבלתי ידוע של אבי רדפו אותי עדיין. לא יכולתי להתמודד עם הסערה הפנימית והמלריה רק החריפה את המצב.

אחותי יהודית ואחרים במשפחה יצאו מגדרם כדי לתמוך בי בזמנים קשים אלה. הלכתי מספר פעמים לפסיכולוג צבאי ועזבתי את הצבא בינואר 1949. כמובן שרוב הלחימה הסתיימה עד אז וישראל הייתה במשא ומתן על שביתת נשק עם מדינות ערב.

זמן לא רב לאחר מכן התחלתי לחשוב על כל מה שעשינו. באנו לישראל ורק רצינו לחיות כמו כל אחד אחר – למה שתישלל מאיתנו זכות זו? אך בשל רצוננו לחיות, גרמנו באופן ישיר או עקיף לאנשים אחרים להיעקר ממקומם ולסבול. אט אט הגעתי למסקנה שלעולם לא אוכל עוד להרע לאנשים אחרים, לא חשוב עד כמה נעלה המטרה.

## 12. פגישה מחודשת



יוסף, אבא, ליאו

לאחר שהשתחררתי מהצבא, לפתע נוצר קשר מחודש ביני ובין אבי. מוקדם יותר הצליח אבי להגיע לפרנקפורט מסמרקנד. יחד עם אחי הבכור ואחותי הוא עבר את פולין שאחרי המלחמה ואת אוסטריה ולבסוף גרמניה. בינתיים הספיקו גם אחי וגם אחותי להתחתן ולאחותי נולדה בת. הם חזרו יחד לגרמניה כדי לדרוש את החזרת רכושם שם. הם הצליחו גם לקבל כספי פיצויים.

אבי הזמין אותי לבוא לגרמניה. באותם ימים לא היה כל כך קל להגיע לגרמניה – או אפילו לאירופה – כך שאיש לא ידע מתי אגיע. הצלחתי לטוס לפריס, ואז במטוס קטן יחד עם עוד כחמשה עשר או עשרים נוסעים נוספים לבלגיה ומשם לפרנקפורט. זה היה המסלול היחיד בו אפשר היה להגיע לפרנקפורט, אי אפשר היה לטוס ישירות מפריס. שנים רבות לאחר מכן, התפעלתי משדה התעופה הענקי של פרנקפורט; באותם ימים ה"טרמינל" היה רק סככה קטנה. יכולתי להוציא מישראל רק 10£ ומסכום זה לא נותר כמעט כלום. לכן פשוט ביקשתי הסבר כיצד להגיע, העמסתי את התיק על הכתף ויצאתי ברגל לחפש את ביתו של אבי.

לבסוף מצאתי את הכתובת, סְאנְדְנוֹג 46 ואת אבי הולך לו לפני הבית. הוא כמעט לא השתנה, אבל ילדו החיזור והכחוש מסמרקנד נעלם לגמרי. הוא עצר והסתכל עלי, שואל את עצמו מי יכול להיות הבחור השזוף בן העשרים, שמסתובב לפני ביתו. התקרבותי אליו ואמרתי "אבא!" הוא חיבק אותי. אחי ואחותי יצאו מהבית ונחפזו גם הם להצטרף לפגישה המחודשת ומלאת הדמעות, לאחר שבע שנים של פרידה כפויה.

כילד לא הייתי קרוב לאבי. לעיתים קרובות רבנו, כשהוא מנסה לשווא לאלף את טבעי המרדני. ברגע אחד, כל זה היה כלא היה ללא צורך להוסיף מילה. הוא היה מוכן לעשות הכל כדי לעזור לי. אני זוכר איך הוא הוציא בגאווה שיעון זהב יקר שקנה לי כמתנה. פשוט לראות את אבי, אחי ואחותי בחיים, עזר לי להתחיל להתגבר על רגשות האשם שליוו אותי עד כה בגלל נטישתי אותם בסמרקנד.

בתווה שלאחר המלחמה, הצליח אבי להקים עסק רווחי למסחר בסיגריות ושאר מוצרים קשים להשגה. הוא רצה שאני אצטרף אליו, אבל מתוך האידאליזם שלי, הרגשתי שעלי להיות מעמל כפי שלי ולא להרוויח כסף ממסחר. רציתי ללמוד מקצוע, כך שמצאתי עבודה כמניח רעפים. עבדתי שם כששה חודשים, עד שבטיפשותי עיקמתי את הקרסול ונאלצתי להפסיק את העבודה.

השהות בגרמניה לכשלעצמה הייתה חשובה בשבילי. לא פגשתי שום גרמני מאז ילדותי ודמיינתי אותם כמשוגעים פאתולוגים או כחיות. אם לא כיצד יכלו לבצע את כל זוועות השואה? אבל החיים והעבודה עם הגרמנים ריככו את השקפתי זו. אומן הנחת הרעפים עבדתי היה אדם די נחמד, לגמרי נורמלי. נהרדתי למחשבה שיתכן והיה נאצי או אפילו אס.אס. באופן ברור, אנשים כהיטלר והימלר הקדישו את חייהם לרשע, אבל מה גרם לכל כך הרבה גרמנים לקבל רשע זה ולתמוך בו? היה עלי לזכור את אותם נערים בלוד. איזה כוח משחרר אכזריות כזו בלב האנושי? במצבים בהם לא קיימים מעצורים מוסריים, בני אדם יכולים להפוך למשוגעים פאתולוגים.

בו בזמן ידעתי שלעולם אסור לי לשכוח מה שקרה בשואה. שני בני דוד שלי מתו במחנה ריכוז; אמי וקרובים אחרים מתו ברעב ובמחלות ברוסיה. קניתי ספר עם תמונות מהשואה. הסתכלתי בו פעמים רבות, רק כדי לזכור. כעת התמונות חקוקות בזיכרוני.

גם עכשיו אחרי חמישים שנה, הכאב שבזה ממלא אותי לפעמים. היו לי מספר הזדמנויות לבקר במוזיאון השואה בווינגטון, אבל לא יכולתי להביא את עצמי ללכת לשם. לפני מספר שנים, ביקרתי בבית התפוצות בישראל, אך לא יכולתי להשלים את הביקור; התמונות היו מעבר לכוחי. לפעמים התמונות בראשי הן יותר ממה שאני יכול לסבול. רגשותי הם לא רק כלפי אלה שסבלו, אלא גם כלפי אלה שעשו את הדברים האיומים האלה. אני חרד לכך שיש כוח הפועל בעולם, שגורם לאנשים לעשות דברים נוראיים כאלה.

## 13. החיפוש ממשיך



יהודית ויוסף

הייתי בגרמניה במשך שנה מאוגוסט 1949 עד 1950. ביליתי את כל הזמן הזה עם אבי ועם אחי ואחותי הנשואים. אבל אחרי התאונה, הייתי אובד עצות. לא מצאתי את עצמי בגרמניה והחלטתי לחזור לישראל. בשום אופן לא הייתי ציוני משוכנע, אבל הרגשתי יותר בבית שם. לפחות שם דיברתי את השפה. בנוסף הרגשתי שלי ולכל העם היהודי יש מטרה מסוימת, גורל מסוים להגשים. לא האמנתי באלוהים, אך רציתי לחיות עבור משהו גדול ממני עצמי.

כשחזרתי לישראל התחלתי לשאול את עצמי: "מדוע אני תמיד מנסה להיות שונה מכל אחד אחר?" חשבתי שעלי לנסות להתאים את עצמי לחברה הנורמלית כמו כולם. חיפשתי את חברי הוותיק, יעקב פינקלשטיין, שתמיד היה יותר ארצי ממני. החלטנו להקים עסק יחד. היה לי מעט כסף מאבי והוא הביא איתו ידע בעסקים. קנינו מספר מכונות לעשיית גלידה והקמנו חנות. מכיוון ששירתתי בצבא יכולתי לקבל את תלושי ההקצבה הדרושים.

העסק די הצליח, אבל אחרי קיץ אחד נמאס לי ממנו. זו לא הייתה תכלית החיים אותה חיפשתי. סידרנו את העניינים בינינו ונפרדנו כידידים. פשוט היינו בעלי אישיות שונה: יעקב היה די מרוצה להתאים לחברה ולהוציא ממנה מה שאפשר, אבל אני לא יכולתי להסתפק בגרירת עצמי מיום ליום בחיים.

המאבק הפנימי שלי במשך אותה תקופה משתקף בספרים, מחזות וסרטים שהשפיעו עלי עמוקות. כשלני מאבד את השליטה על עצמו והורג את חברו ב"על עכברים ואנשים" של סטיינבק, נדמה היה לי שהוא זועק את זעקתו של המין האנושי כולו. מה מונע מאנשים לחיות בהרמוניה יחד? אותה שאלה הדהדה באוזני דרך מחזהו של סארטר "בדלתיים סגורות", בו שלושה אנשים נאלצים לחיות יחד ומאמללים זה את חיייו של זה. בסוף המחזה, אחת הדמויות מעירה, "גיהינום הוא אנשים אחרים". אבל יותר מכל התבטאה עבורי שאלה בוערת זו ב"אידיוט" של דוסטויבסקי, כאשר הנסיך מישקין זועק את קריאתו קורעת הלבבות: "מדוע אנשים אינם יכולים לחיות יחד? מדוע אינם יכולים להקשיב זה לזה?"

יותר ויותר חיפשתי בין אידאלים ואידאליסטים. התנועה הציונית-סוציאליסטית לא משכה אותי. הרגשתי שהאווירה השתנתה מהתקופה המוקדמת של התנועה הקיבוצית, כאשר היה על הצעירים הציונים להתגבר על סכנות וקשיים שונים כדי להוציא לחם מן הארץ. בזמן שהייתי בפלמ"ח, ראיתי את אותם צעירים אוספים שלל במלחמה עבור הקיבוץ החדש שלהם. הם דיברו על סוציאליזם, אבל זה נראה כביזה בעיני. לאחר מכן, לא עלה בדעתי להצטרף לקיבוץ.

התחלתי לקרוא הרבה ספרות מרקסיסטית ודיברתי רבות עם שמואל. הוא שכנע אותי יותר ויותר שהפלשתינים תמיד ישנאו אותנו כחלק מהמפעל הציוני. בעצם, הוא פשוט אישר את ההרגשה שלי, שניסיונותינו להקים בית לאומי יכולים להתממש רק במחיר הפרעת חייהם של אחרים. בכל זאת באותו זמן, טענתי תכופות שעדיין אוכל לגור בישראל ולפעול למען השלמה ומבלי להשתתף באלימות. שמואל טען לעומתי שאין אלו המעשים האישיים שלנו או המחדלים האישיים, שפוגעים בפלשתינים, זו המערכת בכללותה, עצם קיומו של הלאום הישראלי שלקח את מקומם.

יותר ויותר, התחלתי להרגיש שהבעיה אינה בעיה לאומית. באופן כלשהו זה נגע לגורל האנושות כולה. התחלתי לנתח את ההיסטוריה של הלאום היהודי לאורך הדורות. מצד אחד לאום ככל הלאומים, מורכב מבני אדם ככל בני האדם. שוב ושוב האנשים ניסו להתבסס על כוחם ועצמתם שלהם. אבל העם היהודי תמיד היה מודע למשימה אחרת: להיות מופת של צדקת דרך בין האומות. בכל הדורות היו קולות נבואיים שהזכירו לעם את משימתו המיוחדת. עדיין הייתי אתאיסט מושבע, אבל משהו מזה התחיל לפעול בתוכי.

דודי חיים שמחה, היה כמובן עד לכל ההתלבטויות שלי. ככל שהשתכנעתי שעלי לעזוב את ישראל ולחפש תשובה מעמיקה למצוקת המין האנושי, הוא ניסה להניא אותי מכך. הוא טען שהמצוקה האנושית קיימת בכל מקום, שאין לי צורך לצאת לחיפוש ארוך. אך אני הייתי חסר מנוח והרגשתי שעלי לעזוב את ישראל כדי לברר לעצמי את דרכי. לבסוף הוא אמר, די בצער: "הנה עוד אחד ממשפחתנו היוצא לחפש את

המשיח". אולי הוא התכוון לאידאליזם שלו בצעירותו או לבן דודי ליבליך. בשנות ה-20 של המאה העשרים הוא עלה לארץ, אך הוא גורש כאשר הפך לקומוניסט. הוא חזר לפולין, אך בסופו של דבר הצטרף ללוחמים במלחמת האזרחים בספרד ומשם לא חזר. אולי היה זה זרם מיוחד של מחפשים וחולמים במשפחתנו; או אולי זהו פשוט טבעו של העם היהודי. אני לא מאמין שזהו פשוט צרוף מקרים שכל כך הרבה יהודים הקדישו את עצמם לתנועות שונות של שחרור וצדק ברחבי העולם.

בכל מקרה, התכונתי לעזוב את ישראל. רציתי ללכת לפריס. אחרי המלחמה, פריס הייתה למקום מפגש רב לאומי להרבה אידאולוגיות. קיוויתי למצוא עבודה כעובד דפוס ביידיש, ולשם כך עברתי הכשרה במשך שישה חודשים במקצוע זה. בינתיים, למדתי צרפתית יומם ולילה. בסופו של דבר יצאתי לפריס במאי 1953.

## 14. קבוצת פריס

הקשר העיקרי שלי בפריס היה בת דודתי ברטה, שבאה לשם מישראל שנה קודם. דרך ברטה, פגשתי את יעקב הלפרין, שמאוחר יותר היה לבעלה. יעקב היה נואם בחסד וראש קבוצה של לניניסטים קנאים בפריס. במבט לאחור אני יכול לראות עכשיו, שברטה וכמה מחבריה בתל אביב סימנו אותי הרבה לפני כן כמצטרף אפשרי לקבוצה הלניניסטית שלהם. לפני עזיבתה, דיברנו על הדברים שהעסיקו אותי ועל המחשבה שלי לעזוב את ישראל, אך באותו זמן לא היה לי מושג שהיא מעורבת בכאלה דברים. הנחתי שהיא נחמדה אלי בתור בת דודה ושיש לנו כמה רעיונות במשותף. כאשר הגעתי לפריס, הייתי פתוח הרבה יותר לאידאלים הקומוניסטים שלהם.

יעקב היה יכול לרכוש את אמונו של כל אחד. הוא שלט ברוסית, פולנית, ערבית, עברית, גרמנית ובשפות נוספות באופן מושלם. הוא קרא הרבה והיה לו ידע מעמיק בספרות קלאסית. לנין היה המודל שלו. הוא טען כנגד טרוצקי, סטלין ומנהיגים קומוניסטים אחרים שבגדו בחזונו של לנין. הוא היה אידאליסט מושבע והקדיש את כל חייו למהפכה הקומוניסטית. האמת היא, שהוא היה מוכן להשתמש כמעט בכל אמצעי כדי להשיג את המטרה אליה שאף, חברה צודקת.

הייתי מעורב בערך שלושה חודשים בקהילה הפרדוקסית הזו. הייתה בינינו חברות לדרך, אכלנו יחד ובאופן בסיסי חלקנו בכל, אך המעגל היה די שמור. נפגשנו בקבוצות דיון סודיות ולא מסרנו אחד לשני את שמותינו או כל פרט אחר על הרקע שלנו. הם פרסמו מנשרים כדי לקדם את "הקומוניזם האמיתי", אך אלה הופנו יותר כנגד סטלין, מאשר כנגד הקפיטליסטים. הם אמרו "נכון, אנחנו קבוצה קטנה, אבל גם ברוסיה הם היו מעטים והתנועה גדלה. אנו חייבים להתקדם לפני ההמון ואז הוא ילך בעקבותינו".

לאחר שלושה חודשים, עברתי לגור עם אחי ואחותי בפרנקפורט. הייתי נשאר יותר עם הקבוצה בפריס, אך לא יכולתי להשיג אישור שהייה בצרפת. באותו זמן, אחותי יהודית הצליחה להגיע מישראל לביקורה הראשון, וכך היינו לבסוף, כל ארבעת האחים יחד, בפעם הראשונה אחרי האודיסאה המפוצלת שלנו דרך אירופה ואסיה. הייתי בגרמניה לפחות שישה חודשים, אבל לא יכולתי למצוא עבודה שם ועדיין רציתי לחזור אל חברי בפריס.

בתחילת 1954, חברי עזרו לי לחמוק חזרה לתוך צרפת. בדרך לא דרך עברתי קודם את הגבול לבלגיה ומשם נכנסתי לצרפת. הכל עבר חלק, אבל באופן אירוני הבעיות התחילו לאחר שהגעתי לפריס. שלא כפי שתוכנן, איש לא בא לפגוש אותי בתחנה ולא ידעתי היכן אוכל לישון אותו לילה. לא רציתי לעורר שאלות או חשדות בכך שאסתובב בתחנה, וכך שוטטתי עד שהגעתי לרובע פריסאי שהיו בו חיי לילה ערים. נעשה מאוחר, אז התיישבתי על ספסל לחכות לבוקר.

לאחר זמן מה, עבר שם גבר והתחיל בשיחה. גם הוא היה זר וסיפר לי סיפורים על היחס הרע שהוא סבל. הסימפטיה שלי כלפיו התדרדרה לטיפשות גמורה. סיפרתי לו

שאני שווה בלתי חוקי. הוא שאל האם יש לי מספיק כסף כדי להסדר בינתיים והרגעתי אותו שכן, אפילו הראיתי לו את הארנק שלי. זמן קצר לאחר מכן הוא איחל לי כל טוב והמשיך בדרכו. מאוחר יותר, הלכתי לקנות כוס קפה וגיליתי שכל כספי נגנב.

שרדתי, למרות הכל, ולמחרת מצאתי את יעקב וברטה, שעזרו לי למצוא מקום לגור. בצרפת, צריך לדווח לרשויות על כתובת המגורים, כך שהייתה לנו בעיה. עברתי בין מקומות שונים, אבל לבסוף אחד מחברי הקבוצה עזר לי למצוא משהו קצת יותר קבוע. הוא היה סטודנט וגר בבית שבו השוערת ישבה ליד הדלת וצפתה בכל מי שנכנס או יצא. הוא אמר לה שהוא חוזר לקורסיקה לזמן מה ורוצה שאני אשתמש בחדר שלו. כל יום יצאתי ונכנסתי כשאני נזהר לא להגיד יותר מ"בונז'ור מאדאם!" כך שהיא לא תזהה שאני סטודנט צרפתי רגיל. זה היה קשה רק כשהייתי צריך לשלם את שכר הדירה. הייתי צריך ללמוד את השורות שלי בקפידה להזדמנויות אלה.

בקבוצה שלנו למדנו את כתביהם של מארקס ולנין. היו לנו דיונים ואפילו יצאנו מהעיר יחד לפעמים. כמהתי לחברה בה אנשים יוכלו לחיות יחד בהרמוניה ללא אי-צדק וללא עוני. נדמה היה שחלק מהתאוריות המרקסיסטיות שלהם מספקות תקווה לפתרון: לדוגמה, הרעיון שהחברה קובעת את ההתנהגות של האנשים. זה די ברור שמישהו שגדל בשכונת עוני מתנהג אחרת מאנשים שגדלו בסביבה אחרת. לכן זו נראית מסקנה מתבקשת שאם נשנה את נסיבות החיים של האנשים, הם יתנהגו אחרת. המערכת הקפיטליסטית מעודדת אנוכיות מתוך הדרך שבה כל אחד דואג לעצמו. מערכת סוציאליסטית צריכה לכוון לעודד שיתוף וקהילה.

אבל היו גם כמה שאלות להן לא יכולתי למצוא תשובה מספקת במסגרת הקבוצה. לא רציתי לראות חזרה על ההתפתחויות ברוסיה. איך אוכל להיות בטוח שמהפכות עתידית לא יובילו לאותם שלטון דיכוי ואי-צדק שראיתי בברית המועצות?

אפילו במהפכה הצרפתית, הקריאה הייתה "אחווה, חרות ושוויון", אבל אלו שאחזו בשלטון המשיכו לבצע זוועות נוראיות. הרעיונות היו טובים, אבל האם מהפכה אלימה היא באמת הדרך להגשים אותם?

הרגשתי לא בנוח גם עם השנאה שהוצגה כצורך על ידי הקבוצה. יכולתי להבין שמהפכן צריך להזדהות עם ההמונים ולהיות מוכן להלחם עבורם, אך בשבילי זה לא היה בדיוק כמו שנאה כנגד אנשים. שוחחתי על כך רבות עם ברטה, אבל היא תמיד שאלה: "מה עם היטלר?" היא הצליחה בקושי להימלט מהנאצים כשהייתה בת 16 ושנאה בלהט את היטלר וממשלתו. יכולתי לענות רק שאהיה מוכן להרוג עריצים ולהלחם עבור המהפכה, אבל שזו טעות לשנוא כל אדם שהוא – אפילו את היטלר. שנאה היא פחיתות כבוד לאדם; היא גורמת להידרדרות למצב חייתי. היא הגיבה רק באמירה, "יוסף, אתה בדיוק כמו נוצרי, בורגני זעיר".

אחרי כשלושה חודשים כאלה, הרגשתי שעלי להמשיך הלאה. לא נטשתי את הקבוצה, אבל עדיין לא מצאתי את מבוקשי. נסעתי לגרמניה. אחי ואחותי רצו שאצטרף לעסק המשפחתי, אבל לא הייתי מעוניין. מצאתי עבודה בבניין בפרנקפורט – עבודה פיזית קשה, העמסה וחפירה. עברו עלי זמנים קשים. איש לא הבין את כמיהתי.

המתח הבלתי פתור היה יותר משיכולתי לסבול. מדי פעם הלכתי לפסיכואנליסט ולפעמים פניתי לשתייה חריפה. אלה היו ימים אפלים בשבילי.

יעקב הלפרין בא באותו זמן והצטרפתי אליו במסעותיו תוך שהוא מנסה ליצור קשר עם קבוצות סוציאליסטיות שהתנגדו לסטליניזם אבל עדיין רצו לפעול למען המהפכה. לבי לא נענה למה שהם חיפשו. חברה קומוניסטית נראתה לי כאידאל, אבל היו לי ספקות לגבי מארקס וידעתי מה שקרה ברוסיה. רציתי להבין מדוע זה השתבש תמיד. אנשים התאמצו לעשות זאת ויש בהם כמיהה, אבל משהו מונע קהילה אמיתית. באותה עת ניסיתי להסתפק בהתפרנסות מעבודה קשה, אבל עדיין חיפשתי משהו שלא יכולתי למצוא. הייתי די בודד.

כשהגיעה שנת 1956, הרגשתי שאני צריך לנסות מחדש לחיות בישראל. לא הייתי מוכן להשתתף במלחמה או באליםות, אבל חשבתי שאוכל לנסות לחיות בקיבוץ. הגעתי בדיוק כשפרץ משבר סואץ. יחד עם הבריטים והצרפתים, ישראל השתלטה על תעלת סואץ והצליחה לכבוש את חצי האי סיני. הייתה אופוריה מדהימה בישראל, זה היה כמו בימיו של המלך דוד התנכ"י, כשהייתה להם אימפריה שלמה. עלי זה השפיע בדיוק להפך; הייתי עצוב.

הסתובבתי בארץ אבל הייתי יותר ויותר מדוכא. עמדתי להצטרף לקיבוץ; אפילו היה לי ראיון. אבל הייתי חסר מנוחה, יותר מדי נואש. יותר מתוך יאוש מאשר מתוך שכנוע, עזבתי שוב את ישראל בחזרה לגרמניה. בדרך עצרתי ברומא. הסתקרנתי לראות מה משך כל כך הרבה תיירים לשם. אפילו הלכתי לוותיקן, למרות שלא נמשכתי לקתוליות או לנצרות. בזמן שהייתי שם, הם סגרו את הדלת פתאום, ולמרבה הפלא נשאו את האפיפיור על אפריונו פנימה. הוא הרים את ידיו וכל הקהל נכנס להיסטריה, רק לראות את האפיפיור. זה דיכא אותי. הרגשתי שכל זה מנוגד לכבוד האדם, להעריץ מישהו ככה.

כשהגעתי לגרמניה בתחילת 1957, נסעתי למינכן במקום לפרנקפורט. אני לא בטוח למה. הייתי מאד מדוכא – אפילו אובדני לעתים. זה לא יכול להימשך עוד ועוד שאנשים שונאים זה את זה ונלחמים זה בזה. ללא סולידריות, אין תקווה לעתיד, אין טעם לחיים.

שיא המשבר היה כשליילה אחד יצאתי לשתות ומישהו גנב את כל כספי. עכשיו בנוסף לכל הייתי חסר פרוטה. כתבתי פתק התאבדות לשמואל בניסיון להסביר מדוע איני יכול להתמודד עם החיים יותר. אבל פסיכיאטרית הצליחה לשכנע אותי איכשהו לתת לזה עוד זמן; היא אפילו נתנה לי קצת כסף כדי שאוכל להסתדר. באופן כלשהו היא הצליחה לעורר בי ניצוץ מחודש. תקוותי החלו להתאושש כשמצאתי תעסוקה והתחלתי לעבוד שוב.

למרות דיכאוני, עדיין לא ויתרתי על החיפוש. למדתי בקורסים וצפיתי בסרטים תיעודיים על תקופתו של היטלר. רציתי להבין איך יכול היה הרייך השלישי להתרחש. כאשר המפלגה הניאו-נאצית ערכה מצעד במינכן, הלכתי לחוות את האווירה שם. אולי היו שם אלף איש ישובים לשולחנות באולם יפה. מלצרים שריריים הסתובבו והגישו קנקני בירה ענקיים. תזמורת ניגנה מוזיקה פטריוטית, צבאית מעוררת והרגשות גאו.

אז התחיל מישוהו לנאום. "ראיתם מה הם עשו בדרזדן? האם אתם שומעים את השקרים שאנשים מספרים על העם הגרמני? האם אתם רואים איך התרבות הגרמנית המפוארת והמורשת שלנו מבוזות על ידי שקרנים צבועים?" אני לא זוכר את מילותיו המדויקות, אבל הוא הלהיב את האנשים באולם. הסתכלתי סביב וראיתי את המוני המובטלים, הנואשים שם ויכולתי להבין איך זה קורה. האיש הזה נתן להם תקווה, נתן להם תחושת שייכות. בנסיבות הנכונות, כמעט כל אחד יכול להישאב ל"קהילה" כזו.

## 15. פריצת דרך



טיול מקומות הברודרהוף זינגטל, אוגוסט 1960

בין הקורסים שלקחתי כדי למלא את הזמן במינכן, היה אחד שבו למדתי אספרנטו. קראתי מספר עיתונים באספרנטו ודרכם גיליתי את קיומן של קבוצות שונות שעניינן בשלום וצדק. באחד מאותם עיתונים קראתי מודעה מאיש שרצה להתכתב עם מעוניינים בחיים המבוססים על נתינה ככל יכולתך וקבלה לפי צרכיך. עניתי למודעה וכך יצרתי קשר עם אדם באנגליה בשם דריק פוקס (Derrick Faux). הוא סיפר לי על קהילות הברודרהוף ואמר לי שיש אחת בגרמניה, כך שהחלטתי לבקר שם ביולי 1958.

עדיין התלבטתי בלי הפסק בשאלה מדוע אנשים אינם יכולים לחיות בשיתוף ובסולידריות. מדוע זה תמיד משתבש אפילו כאשר אנשים רוצים לחיות בקהילה? הייתי ספקן. הצד הדתי של הברודרהוף דחה אותי. כמו כן לא הייתי מעוניין באי של אחווה בים של אי-צדק ושנאה, היכן שאנשים מנסים למצוא סוג של שלוה וסיפוק אישיים. רציתי תשובה לכלל המין האנושי. בו זמנית הייתה לי גם מצוקה אישית גדולה, מכיוון שלא מצאתי את מבוקשי לאחר שנים של חיפוש. לכן חשבתי, אולי אוכל ללמוד משהו מקבוצה של אנשים המנסים לחיות יחד. אולי אוכל להבין מדוע האידאלים של צדק ושוויון לא הוגשמו במהפכות השונות.

בחשובי על הפן הדתי והנוצרי היו לי תהיות, אבל רציתי לראותם כבני אדם. אמרתי לעצמי, "בבקשה, אל תהיה בעל דעות קדומות, ואל תשפוט אנשים מיד. היה פתוח למה שיבוא."

נחישותי הושמה למבחן מהמפגש הראשון. הגעתי יום ראשון אחד אחר הצהריים והאדם הראשון שפגשתי היה איש שפסע הלוך ושוב לפני הבית כשהוא מאזן מקל על ראשו. שאלתי האם זה הברודרהוף, והוא אישר מבלי להסיר את עיניו מהמקל. הוא

פשוט המשיך ללכת הלוך ושוב, הלוך ושוב. מין הסתם ישנם פה אנשים מזורים, או אולי הם לא לגמרי בסדר בראש. אבל האיש קרא למישהו שיכניס אותי לשתות כוס תה.

לאחר מכן הייתה הופעת קרקס בשביל הילדים. האיש בחוץ התאמן על הקטע שלו. זה היה ההסבר להתנהגות הבלתי רגילה שלו. אבל כל האפיוודה הייתה עדיין מוזרה. הייתי מודאג לגבי גורלה של האנושות וכאן איש לא נראה מודאג בשל משהו יותר רציני מקרקס לילדים.

לאחר הופעת הקרקס, אנשים פנו אלי ושאלו מה אני מחפש, מדוע באתי. בסופו של דבר נשארתי שם כשבועיים. ביום האחרון לביקורי, הם ביקשו ממני לספר בזמן הארוחה מה הייתה משמעותו של הביקור עבורי. חזרתי על מה שאמרתי תמיד, "אני מחפש אחוה, אני חותר לתשובה לצורך של האנושות. אני כמה לה, אני מוכן למסור את חיי למען מטרה זו". לא יכולתי להסכים עם רעיונותיהם של אנשים אלה, אבל הם התענינו במה שחיפשתי וברור היה שהם מחפשים משהו בעצמם.

חזרתי למינכן, אבל הייתי להוט לחזור לברודרהוף – עדיין מנסה לגלות מה מונע מאנשים מלחיות יחד בשלום. במכתב הבקשה לחזור, כתבתי: "אני כמה לחוות פעם אחת בחיי, בלבי, את התשובה לצורך העמוק ביותר של המין האנושי. אפילו אם לחוות את התשובה לדקה אחת, זה יספיק לי". אני לא רוצה לשכוח לעולם משפט זה, מכיוון שזו הייתה כמיהתי באותו זמן ומאז חויתי הרבה יותר מזה.

באתי לביקורי השני בספטמבר 1958. חברי הקהילה קיבלו אותי בחום למעגלם. חיינו בצניעות: לא היה כמעט חימום והמזון היה בצמצום. לארוחת בוקר אכלנו חתיכה קטנה של גבינה וקצת לחם שחילקנו בינינו. האחראי לרכישת המצרכים אפילו שאל אותי אם אוכל להלוות להם כסף. נתתי לו את כל מה שהיה לי.

התחלתי לאהוב את האנשים האלה ורציתי להישאר יותר, אבל דיברתי מאד בפתיחות על מה שהרגשתי. כיבדתי את עובדת היותם נוצרים ואת האמונה בה החזיקו – אף פעם לא יכולתי להקל ראש באמונתם של אנשים אחרים – אבל תהיתי מדוע אנו לא יכולים לחיות למען צדק מבלי להאמין באלוהים. הרגשתי גם שיהיה זה לעג או צביעות אם אצטרף לכל פעילות דתית. בכל פעם ששרו שיר עם משמעות דתית, פשוט שתקתי. לא תמיד היה זה קל, מכיוון שהם שרו הרבה – במיוחד כשהתקרב חג המולד – אבל הייתה לי משמעת עצמית. סירבתי גם להשתתף בהצגה של חג המולד מאותה סיבה. אבל אם שיר היה חילוני, הצטרפתי לשירה בהנאה רבה. אני בעצם מופתע מכך שנתנו לי להישאר. היינו קבוצה קטנה והיו הרבה אורחים ובוודאי העמדת את סבלנותם במבחן בשאלות הבלתי פוסקות שלי בנוגע לבסיס הדתי של הקהילה.

ובאמת, זמן קצר לאחר השנה החדשה, מישהו בא ואמר לי: "יוסף, מדוע אתה חייב להתווכח כל כך הרבה על הצדדים השונים של חיי הקהילה שלנו, על האידאולוגיה והאמונה? האם אתה מחפש אחווה? אם כן, בוא וחייה אותה איתנו, לא מספיק לדבר על זה". הם רצו שאשתתף באופן פעיל במקום לעמוד מהצד כמתבונן ומבקר. זה נראה לי הגיוני ואמרתי שאעשה כך. יכולתי להתנסות באופן אישי על ידי כך שאחיה את זה. אבל מה שחויתי אז הפתיע אותי מאד.

דרך ההשקפה המארקסיסטית הכוללת שלי, הייתי משוכנע שהנסיבות החיצוניות קובעות את ההתנהגות של האנשים. הנחתי שחברה אידאלית תבטיח אחווה אידאלית. כמובן שכבר היו לי ספקות, מכיוון שעד אז כל המאמצים ליצור חברה אידאלית כזו כשלו באופן מוחלט. אבל כאשר ניסיתי באופן מעשי לחיות בקהילה, ראיתי שהיה משהו בתוכי שהתנגד לה. אפילו בנסיבות אידאליות כביכול, משהו עומד בדרכה של אחוות אמת, סולידריות אמיתית: אגו, רצונות אישיים ורגישות לא היו תוצאה של השפעה חיצונית כלשהי; הם היו בלב ליבה של הוויית. זה היה זעזוע. האם החיפוש שלי היה לשווא? מה עלי לעשות עכשיו? עמדתי בצומת דרכים.

בשיא הסערה הפנימית שלי, אדם בשם היינריך ארנולד בא לביקור מאחת הקהילות באמריקה. הוא חווה שנים רבות של חיי קהילה ורצה מאד לדבר איתי. חלקתי איתו את חיפושי ואת הדבר אליו כמהתי. הוא הקשיב לי בהבנה רבה ובחמלה; אפילו עמדו דמעות בעיניו. מאוחר יותר הוא כתב לי מאמריקה: "יוסף, אני בוטח ומאמין שיום אחד נהיה אחים בקהילה" תהיתי כיצד הוא יכול לחשוב כך, מאחר וכלפי פנים עדיין הייתי רחוק מלקבל את הבסיס לחיי הברודרהוף. עדיין הייתי אתיאסט מוחלט; לא הייתי מוכן לקבל כל צורה של אמונה דתית שאי אפשר להוכיח באופן הגיוני.

וויטסאן (Whitsun) של שנת 1959 היה לנקודת המפנה. אנשים רבים, בעיקר סטודנטים, באו לכנס של סוף שבוע בברודרהוף. היינץ פון הומאייר, הסופר המפורסם של "ההר הקורן" (The Radiant Mountain) היה הדובר הראשי. כמובן שוויטסאן היה חג דתי והיו לי מחשבות משלי בקשר לכך. שוב הייתי יותר צופה ממשתתף. ערב אחד, התלקח דיון ער בין שני מחנות מתנגדים עד שנראה היה שהגיעו למבוי סתום. איני זוכר בדיוק מה היה הנושא, אבל בסוף הם פשוט צעקו זה על זה. אז קם איש אחד ואמר "אנשים יקרים, אני רוצה לומר משהו. יש שני כוחות רוחניים בעולם הזה. יש כוח רוחני שמחבר בין אנשים ויש כוח רוחני שמפריד ביניהם. לאיזה מהם אתם רוצים להקשיב בלבכם?" אז הוא התיישב. לפתע חל שינוי באווירת החדר. אנשים היו מסוגלים לתקשר זה עם זה והייתה הקשבה. המחיצות שקמו ביניהם רגעים מעטים לפני כן, פשוט נעלמו.

משהו קרה בחדר הזה שלא יכולתי לתפוש. ואז זה הכה בי. אני לא יכול לומר מדוע זה התרחש ברגע זה, אבל משהו פגע בלבי. באותו רגע, הרגשתי את נוכחות הכוח של המשיח, אשר במשך מאות שנים רצה לכנס אנשים לאחדות, לאחווה. היה זה אותו חזון שהעם היהודי נקרא לייצג, להיות מופת לדרך חיים חדשה לגמרי בעולם הזה. באותו רגע כוח זה השתלט עלי לגמרי ושינה את חיי.

היה זה ההפך המוחלט מהקריסטורה של הנצרות שראיתי בפגורמים בפולין, ההמון המשולהב ברומא, הנוצרים המרוצים מעצמם בכל כך הרבה מקומות המכופשים את גאולתם האישית ורודפים את עמי. לא הייתה זו חוויה דתית אישית ומתוקה; מצאתי את התשובה לצורך האנושי העמוק והבוער – את המפתח לשלום אמת ולצדק אליו שואפים כל בני האדם. עד אותו רגע, ההיגיון העיקש שלי הוציא מכלל אפשרות כל מימד רוחני כזה. אבל מאותה נקודה והלאה, לא היה לי עוד כל ספק. מצאתי את מבוקשי. זוהי התשובה היחידה לצורך האנושי, להיפתח לרוח האלוהית השואפת

לאסוף אנשים לחיות את רצונה.

אני אוהב את משחק השח-מט. בשח-מט לרוב נדרש זמן רב לפני שאפשר לבצע מהלך. בודקים את כל האפשרויות ואז מחליטים על המהלך שיבוצע. זה נראה הגיוני לגמרי היות והכל נלקח בחשבון. אבל לפעמים היריב משיב במהלך עליו לא חשבת בכלל; זה מנוגד להיגיון שלך, אתה מבין שכל הגישה שלך הייתה מבוססת על הנחה מוטעית. יש להתחיל להתחלה, כאילו היה זה משחק חדש לגמרי.

אני כמהה לחוות פעם אחת בחיי, בלבי, את התשובה לצורך העמוק ביותר של המין האנושי. אפילו אם לחוות את התשובה לדקה אחת, זה יספיק לי. כן, חוויתי שזה אפשרי עבור גברים, נשים וילדים, עבור יהודים, ערבים, גרמנים, אפריקאים, אמריקאים ואסייתיים לחיות יחד בשלום ואחוה. זה אפשרי להתגבר על כוח הרשע שמפריד בין אנשים. אני עדיין רוצה לתת את חיי למען שאיפה זו ולהגשמתה.

## סוף דבר

"בית יעקב לכו ונלכה באור ד'" (ישעיהו, ב', ה') והיא בלכתה בכל כוחה לקראת האור האלוהי, ברעד ובהחלטיות תקיפה כאחד, תשמש אולי במעשה ההגשמה שלה דוגמה כל שהיא, רמז חי, למוצא מן המבוכה והאפילה, לקראת האור. נדחה את התפארות השווא בפני עצמנו ובפני זרים כעם הנבחר. נוכיח נא ונאמת בפועל ובחיי יום-יום את בחירתנו, ונגשים את יעודנו שחונן אותנו בו אבינו שבשמים, להיות לדוגמה, למופת ולתפארת לכל העמים, לכל אדם.

כחבר בקהילת הברודרהוף, יוסף הטיל עצמו לתוך חיים חדשים אלה, ליישם את התשובות שמצא. אבל חדשות על הסכסוך הנמשך בישראל המשיכו להטריד אותו, יחד עם הזיכרונות המכאיבים של השתתפותו בשנים הראשונות של סכסוך זה. הוא עדיין ראה בדמיונו את פניהם של אנשי לוד, אותם גירשו חבריו לנשק מבתיהם, ויחד עם זאת זיכרונות מוקדמים עוד יותר של גירושו הוא מביתו בפולין.

בשנת 1997, כמעט חמישים שנה לאחר מאורעות אלו בלוד, יצר יוסף קשר עם ערביי ישראלי, תושב לוד בשם יעקוב מונאייער. לאחר התכתבות קצרה, הוא נסע ללוד ונפגש עם יעקוב. התאפשר ליוסף לבקש את סליחתו של יעקוב על מה שקרה ולהרגיש את האהבה החובקת ממנו. הם בילו זמן יחד, מספרים זה לזה את חוויותיהם מאותם ימים בשנת 1948 ומצאו כפרה אישית מלאה. אמנם היה זה צעד קטן, רק סיפור אחד כנגד הזרם היומיומי של מחבלים מתאבדים והתקפות נקמה. אך כפי שאומר יוסף: "אולי זו תהיה תחילתה של תגובת שרשרת. אלימות מובילה לאלימות, אבל עם תחילתו של תהליך אחר, עם הושטת יד, מציאת סליחה והשלמה, זה יוכל להתפשט. כל אחד מאיתנו יכול לעשות זאת במערכות היחסים הבין-אישיות שלנו, לבקש סליחה ולנסות לבנות עולם טוב יותר."

ליוסף ולאשתו רות שבעה ילדים: חנה, שולמית, חיים, אלדד, תקווה, אפרים ומינה. הם חיים בקהילת הברודרהוף דרנול (Darvell) שבאנגליה. יוסף מעורב באופן פעיל בקידום סליחה והשלמה בין אנשים. יותר מכל, הוא עוסק בשמירה על חינויות החזון שקיימת דרך אחרת, שגברים ונשים יכולים לחיות יחדיו בשלום.